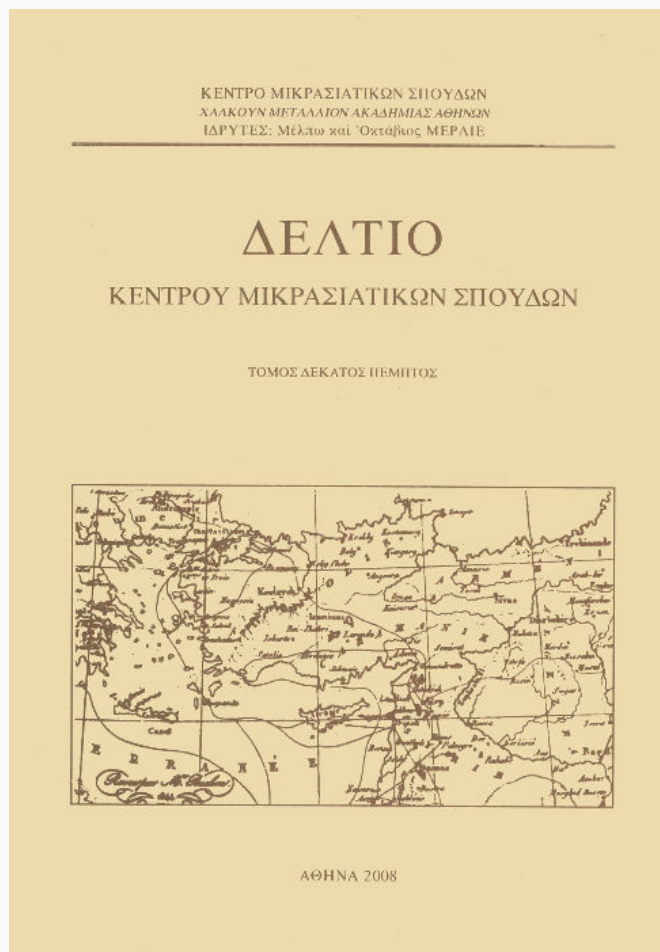

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 15 (2008)

Η σημασία των παραλιών της Μικράς Ασίας στην παραγωγή και τη διακίνηση του υστερορωμαϊκού/πρωτοβυζαντινού αμφορέα 1 (=LRA 1): Αρχαιολογικές μαρτυρίες και επιγραφικές συμβολές

Χαρίλεια Διαμαντή

doi: [10.12681/deltiokms.259](https://doi.org/10.12681/deltiokms.259)

Copyright © 2015, Χαρίλεια Διαμαντή

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Διαμαντή Χ. (2008). Η σημασία των παραλιών της Μικράς Ασίας στην παραγωγή και τη διακίνηση του υστερορωμαϊκού/πρωτοβυζαντινού αμφορέα 1 (=LRA 1): Αρχαιολογικές μαρτυρίες και επιγραφικές συμβολές. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 15, 11–37. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.259>

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΔΙΑΜΑΝΤΗ

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ
ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΟΥ/ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΑΜΦΟΡΕΑ Ι (= LRA Ι)
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΜΒΟΛΕΣ¹

Μέσα στο νέο γεωπολιτικό πλαίσιο που διαμορφώνεται για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, τα παράλια της Μικρᾶς Ἀσίας ἀποκτοῦν μεγαλύτερη γεωγραφικὴ ἀξία, καθὼς ἐντάσσονται στοὺς θαλάσσιους ἐμπορικοὺς δρόμους που ἐνώνουν τὴ νέα πρωτεύουσα μὲ τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες καὶ τὴ Δυτικὴ Μεσόγειο². Ἡ Κωνσταντινούπολη, ὡς Νέα Ρώμη, εἶναι ἐκείνη που πιά ἀποτελεῖ τὸ διοικητικὸ ἀλλὰ καὶ οἰκονομικὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας· σὲ αὐτὴν καταλήγουν βασικὲς οἰκονομικὲς ἀρτηρίες, που ἀφοροῦν ὄχι μόνο στὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο μὲ τὴν Ἀνατολὴ ἀλλὰ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ ἐμπόριο τῆς Μεσογείου, τὸ ὁποῖο ἐκτεινόταν ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία ὡς τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰσπανία καὶ ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἀφρικὴ ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη³. Ἡ Μεσόγειος θάλασσα, ἐξἄλλου, ἐξακολοθεῖ ὡς τὰ μέσα περίπου τοῦ 7ου αἰῶνα μ.Χ. νὰ ἀποτελεῖ σὲ σημαντικὸ βαθμὸ «mare nostrum» γιὰ τὴν αὐτοκρατορία καὶ βασικὸ δίαυλο οἰκονομικῶν καὶ

1. Ἡ παρούσα μελέτη βασίζεται κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς σὲ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας που ἐκπόνησα τὸ ἔτος 1999 πρὸς ἀπόκτηση τοῦ μεταπτυχιακοῦ διπλώματος ἐιδίκευσης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὡς ὑπότροφος τοῦ Ἰδρυμάτος Μείζονος Ἑλληνισμοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς καθηγήτριας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σοφίας Καλοπίση-Βέρτη.

2. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 21 κέ.

3. Ἀλλωστε δὲν θὰ μπορούσε νὰ γίνεи διαφορετικά, καθὼς ἡ κεντρικὰ ἐλεγχόμενὴ καὶ ὁμαλὴ διεξαγωγὴ τῆς μεταφορᾶς, π.χ. τοῦ σίτου ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια στὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχε μεγάλὴ σημασία γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῆς πρωτεύουσας.

πολιτιστικῶν ἐπαφῶν ἐξασφαλίζοντας μὴ ἀρκετὰ σταθερὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν παράλιων πόλεων τοῦ Βυζαντίου. Ὡστόσο, πάντα προτιμᾶται τὸ ἐμπόριο διὰ θαλάσσης, γιατί εἶναι φθηνότερο καὶ ταχύτερο⁴. Τὸ ἐμπόριο αὐτὸ διεξάγεται τόσο μὲ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἀνεξάρτητων ναυκλήρων καὶ ἐμπόρων, ὅσο καὶ ὑπὸ τὸν προοδευτικὰ αὐξανόμενο κρατικὸ ἔλεγχο⁵. Αὐτὸς ὁ γενικότερος κρατικὸς ἐναγκαλισμὸς καὶ περιορισμὸς διαπιστώνεται ἀφενὸς μὲ τὴν ἐφαρμογὴ δημοσιονομικῶν μέτρων, ὅπως εἶναι ἡ ἀννώνη (ἀπνοπα)⁶, καὶ ἀφετέρου μὲ τὸν ἔλεγχον τῶν συντεχνιακῶν ὁργανώσεων, ὅπως τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ναυκλήρων⁷.

Ἔτσι τὰ Μικρασιατικὰ παράλια – ἀλλὰ καὶ τὰ γειτονικὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου – μποροῦν νὰ διαδραματίσουν διαμετακομιστικὸ καὶ συνάμα ἐνεργὸ οἰκονομικοεμπορικὸ ρόλο: βιοτεχνικὰ προϊόντα τῶν πόλεων, καθὼς καὶ γεωργικὰ προϊόντα ἀπὸ τίς εὐφορες πεδιάδες καὶ κοιλάδες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦταν ἐξαγωγίμα εἶδη – ἰδίως, ὅπως θὰ φανεῖ καὶ παρακάτω, τὸ κρασί. Πράγματι, στὸ μικρῶν καὶ μεγάλων ἀποστάσεων ἐμπόριο ποὺ ἀναπτύσσεται στὴ Μεσογειακὴ λεκάνη, διακινοῦνται κυρίως προϊόντα εὐρείας κατανάλωσης, μεταξὺ τῶν ὁποίων σημαντικὴ θέση κατεῖχαν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σιτηρὰ, τὸ λάδι καὶ τὸ κρασί. Τὰ προϊόντα αὐτά, ἀπαραίτητα στὴν καθημερινὴ διατροφή τῶν ἀνθρώπων, μεταφέρονταν μέσα σὲ ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα⁸.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι, ἐνῶ οἱ ἴδιοι οἱ ἀμφορεῖς δὲν ἔχουν καμία ἐμπορικὴ οὔτε αἰσθητικὴ ἀξία, ὥστόσο ἀποτελοῦν ἀπτές ἀποδείξεις ἐξαγωγῆς ἀγροτικῶν προϊόντων⁹, ἐμπορικῆς δραστηριότητος καὶ διακίνησης ἀγαθῶν. Ἡ

4. D. P. S. Peacock - D. F. Williams, *Amphorae and the Roman Economy*, Νέα Ὑόρκη 1986, σ. 64.

5. S. J. Keay, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A Typology and Economic Study: The Catalan Evidence*, BAR International Series, Suppl. 196, Λονδίνο 1984, σ. viii.

6. Πὰ τὴν ἀννώνη, κρατικὸ φόρος ποὺ πληρωνόταν σὲ εἶδος, βλ. παρακάτω σ. 19 κέ.

7. Βλ. παρακάτω, σσ. 20-22 καὶ 27-28.

8. Εἶναι γεγονός ὅτι «τὸ κρασί καὶ τὸ λάδι ἦταν σχεδὸν τόσο σημαντικὰ ὅσο τὸ καθημερινὸ ψωμί καὶ οἱ μαζικοὶ ἀριθμοὶ τῶν ρωμαϊκῶν ἀμφορέων ποὺ μεταφέρονταν μὲ πλοῖα σὲ ὅλη τὴ Μεσόγειο εἶναι μάρτυρες ὁργανωμένου ἐμπορίου καὶ συνεχοῦς προμήθειας»: P. Arthur, «Aspects of Byzantine economy: An evaluation of amphora evidence from Italy», στὸ V. Déroche - J.-M. Spieser (ἐπιμ.), *Recherches sur la céramique byzantine*, *Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)*, Suppl. 18 (1989), σ. 82 σημ. 2, σσ. 85, 87.

9. J. Y. Empereur - M. Picon, «The production of Aegean amphorae: Field and

μεγάλη συχνότητα άνευρέσης άμφορέων σέ μεγάλες ποσότητες – «ποσο-
τικός» παράγων – καθώς και ή χρήση τους ως μέσων μεταφοράς έμπο-
ρικών προϊόντων – «ποιοτικός» παράγων – άποτελούν τά κύρια χαρακτη-
ριστικά πού στοιχειοθετούν την άρχαιολογική άξία τους· συνιστούν ψηφί-
δες μιās όχι στατικής αλλά ιδιαίτερα ζωντανής εικόνας γιά την έμπορική
– και όχι μόνο – ζωή της υπό έξέταση περιφερείας. Άλλωστε ή διασπορά
και ή κοινή χρήση άμφορέων του ίδιου τύπου σέ όλη τή Μεσόγειο μπορεί
νά άποτελέσει ένα μέσον τεκμηρίωσης των έμπορικών σχέσεων πού
ύπήρχαν μεταξύ των κέντρων παραγωγής τους και των κέντρων εισαγωγής
τους. Πράγματι, ή έρευνα σήμερα στρέφει την προσοχή της στόν έντοπι-
σμό των κέντρων παραγωγής καθενός άπό τους γνωστούς τύπους άμφο-
ρέων πού άποκαλύπτονται σέ άνασκαφές σέ όλη τή Μεσόγειο. Γιά τό
σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται διάφορες νέες διεπιστημονικές μέθοδοι,
π.χ. γιά τήν άνάλυση της σύστασης του πηλού ή γιά τήν ποσολόγηση των
άμφορέων¹⁰.

Μπορεί, έπομένως, κανείς νά άντιληφθεί ότι ή δεδομένη γεωγραφική
και ή προοδευτική αύξανόμενη πολιτικοοικονομική σημασία πού λαμβά-
νουν τά παράλια της Μικράς Άσίας γιά τή Βυζαντινή Αύτοκρατορία,
είναι δυνατόν νά έπιβεβαιωθούν άρχαιολογικά μέσα άπό τή μελέτη του
ύστερορωμαϊκού/πρωτοβυζαντινού άμφορέα 1 (Late Roman Amphora 1 =
LRA 1 στό έξής)¹¹, γιά τόν όποίο ή έρευνα θεωρεί ότι μία άπό τίς παραγω-
γούς περιοχές του και ίσως μάλιστα τόπος καταγωγής του ήταν ή Κιλικία
της Μικράς Άσίας¹².

laboratory studies», στό R. E. Jones - H. W. Catling (έπιμ.), *Proceedings of a Meeting. New Aspects of Archaeological Science in Greece, Athens 1987*, British School at Athens, Occasional Paper 3 of the Fitch Laboratory, 1988, σ. 33.

10. J. A. Riley, «The coarse pottery from Berenice», στό *Excavations at Sidi Khreish, Benghazi (Berenice), Libya Antiqua*, Suppl. V, τόμ. II (1979), σ. 92: χαρα-
κτηριστική του νέου προσανατολισμού της έρευνας είναι ή προσοχή πού άποδίδεται
στήν έφαρμογή ποσολογικών τεχνικών, έφόσον μπορούν νά προκύψουν πληροφο-
ρίες πού νά άφορούν όχι μόνον τόν ειδικό στόν κεραμική άρχαιολόγο αλλά επίσης
τόν άρχαιολόγο μέ ενδιαφέρον γιά τήν οικονομική ιστορία.

11. Χρησιμοποιείται ή τυπολογία των άμφορέων κατά Riley 1979, σσ. 212-232.

12. J. W. Hayes, *Excavations at Sarachane in Istanbul*, τόμ. 2: *The Pottery*, Prince-
ton 1992, σ. 64.

Ὁ ὑστερορωμαϊκός/πρωτοβυζαντινός ἀμφορέας 1
(Late Roman Amphora 1 = LRA 1)¹³

Οἱ ἀμφορεῖς ποὺ ἀνήκουν στὸν τύπο LRA 1 (εἰκ. 1-3) εἶναι κυλινδρικοῦ σχήματος καὶ ἔχουν παχὺ στόμιο μὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ αὐλακα κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Κάτω ἀπὸ αὐτὴν καὶ στὸ ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ κυλινδρικοῦ λαμποῦ ξεκινοῦν δύο σχεδὸν κάθετες ἀλλὰ ἀσύμμετρες λαβὲς ποὺ καταλήγουν στὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου¹⁴. Χαρακτηριστικὲς γιὰ τὸν ἀμφορέα εἶναι οἱ αὐλακες τῶν λαβῶν, οἱ ὁποῖες σχηματίζονται ἀπὸ τὸ «τρέξιμο» δύο δακτύλων κατὰ μῆκος τῆς ἐπιφάνειάς τους¹⁵. Τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀμφορέα καταλήγει σὲ στρογγυλεμένη βάση. Ὁ πηλὸς τοῦ LRA 1 εἶναι ἀπὸ κιτρινωπὸς ὡς πορτοκαλόχρους, ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀμφορέα φέρει πολλὰς φορὲς ρόδινο ἐπίχρσιμα¹⁶. Τὸ σῶμα καλύπτεται μὲ αὐλακώσεις, οἱ ὁποῖες στὸ μέσον τοῦ ἀγγείου εἶναι διευθετημένες πιὸ ἀραιά, ἐνῶ στὸν ὦμο καὶ στὴ βάση πιὸ πυκνά. Ὡστόσο, μπορεῖ κανεὶς νὰ συναντήσει διάφορες παραλλαγές¹⁷.

13. Μερικὲς ἀπὸ τὶς συμβατικὲς ὀνομασίες ποὺ ἔχουν δοθεῖ κατὰ καιροὺς γιὰ τὸν τύπο ἀμφορέα LRA 1 ποὺ θὰ ἐξεταστῇ εἶναι οἱ ἑξῆς: Riley 1979, type LRA 1 = M. Egloff, *Kellia, La poterie copte*, Γενεύη 1977, type 164 καὶ 169 = J. A. Riley, «The pottery from the cisterns 1977.1, 1977.2 and 1977.3», στὸ J. H. Humphrey (ἐπιμ.), *Excavations at Carthage 1977*, conducted by the University of Michigan, τόμ. 6, Ann Arbor 1981, type 1 = Keay 1984, type LIII = Peacock - Williams 1986, form 44 = Hayes 1992, type 5.

14. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ LRA 1, ἔχει διαπιστωθεῖ ἡ ὑπαρξὴ δύο βασικῶν παραλλαγῶν του, ποὺ διαδέχονται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη μέσα στὸ χρόνο: ἡ πιὸ πρώιμη (ἀρ. 169 κατὰ τὸν Egloff) χρονολογεῖται ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ 6ου αἰῶνα, ἐνῶ ἡ ὑστερὴ παραλλαγὴ – ποὺ εἶναι καὶ ἡ πιὸ συνήθης – χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 6ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνα (ἀρ. 164 κατὰ τὸν Egloff): Egloff 1977, σσ. 112, 113. C. Abadie-Reynal, «Les amphores protobyzantines d'Argos (IVe-VIe siècles)», στὸ V. Déroche - J.-M. Spieser (ἐπιμ.), *Recherches sur la céramique byzantine*, BCH Suppl. 18 (1989), σ. 52. Hayes 1992, σ. 64. Ἀπομίμηση τοῦ LRA 1 καὶ μᾶλλον διάδοχός του ἀπὸ τὰ μέσα ὡς καὶ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνα εἶναι ὁ ἀμφορέας-τύπος 21 τοῦ Hayes: Hayes 1992, σ. 69. Ἐπίσης ἓνας διάδοχος τοῦ LRA 1 στοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνες πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ δημοσιευμένος ἀμφορέας ἀπὸ τὴ Χίο: J. Boardman, «The pottery», στὸ M. Ballance - J. Boardman - S. Corbett - S. Hood, *Excavations in Chios, 1952-1955, Byzantine Emporio*, BSA Suppl. 20 (1989), σ. 114, εἰκ. 43.280, πίν. 25.280.

15. C. Williams, *Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery*, Τορόντο 1989, σ. 95.

16. Hayes 1992, σ. 63. Riley 1979, σ. 212. Peacock - Williams 1986, σ. 187, εἰκ. 106.

17. Ἔτσι π.χ. στοὺς LRA 1 ἀπὸ τὸ ναυάγιο κοντὰ στὸ νησάκι Yassi Ada, τῶν

Ἐνίοτε ἀπαντοῦν γραπτές κοκκινόχρωμες, συνήθως, ἐπιγραφές (dipinti) στὸν ὦμο ἢ στὸ λαμῖο ἢ καὶ ἐγχάρακτες, οἱ ὁποῖες τὶς περισσότερες φορὲς εἶναι δυσανάγνωστες καὶ μὴ ἐρμηνεύσιμες, καθὼς εἶναι συντομογραφημένες καὶ κακογραμμένες. Οἱ ἐπιγραφές αὐτές, ποὺ εἶναι γραμμένες στὴν πλειονότητά τους μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτήρες, εἴτε ἀναφέρονται στὸ περιεχόμενο ποὺ κάποτε μετέφερε ὁ ἀμφορέας, εἴτε δηλώνουν ἀριθμοὺς οἱ ὁποῖοι μπορεῖ νὰ σχετίζονται μὲ τὸν ὄγκο τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ ἢ τῇ χωρητικότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἀγγείου· ἐπίσης, καμιά φορὰ εἶναι χριστιανικοῦ περιεχομένου, ἀφοροῦν σὲ ὀνόματα ἀνθρώπων κ.λπ.¹⁸. Οἱ ἐρευνητές φαίνεται νὰ συμφωνοῦν ὅτι ἡ παρουσία τους συνδέεται μὲ σχετικὰ πρῶιμα παραδείγματα τοῦ LRA I¹⁹.

Οἱ ἀμφορεῖς ποὺ ἀνήκουν στὸν τύπο αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τοὺς πλέον διαδεδομένους τόσο γεωγραφικὰ ὅσο καὶ ποσολογικά: Ἡ παρουσία τους ἐκτείνεται χρονικὰ ἀπὸ τὸν πρῶιμο 5ο ὡς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνα μ.Χ. καὶ γεωγραφικὰ σὲ ὅλη τὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία – ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ὅτι ἐντοπίζονται στὴν Κωνσταντινούπολη (Sarayhane), τὸν Ἰστρο-Ποντικὸ χῶρο, τὴ Θάσο, τὴ Χίο, τὴ Σάμο, τὸ ναύαγιο τοῦ Yassi Ada τοῦ 7ου αἰῶνα, τὸ Ἀνεμούριον Κιλικίας²⁰, τὴν Κύπρο, τὴν Ἀγορά Ἀθηνῶν, τὸ Ἄργος, τὴν Αἴγυπτο (Kellia), τὴ Βερενίκη, τὴν Καρχηδόνα, τὴ Μασσαλία κ.ά. Μὲ βάση τὰ στατιστικὰ καὶ ποσολογικὰ στοιχεῖα ἀπὸ διάφορες ἀνασκαφές θέσεων ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ ἀλλὰ καὶ τὴ Δυτικὴ Μεσόγειο, φαίνεται ὅτι ἡ παρουσία του αὐξάνεται ποσοτικὰ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 6ου αἰῶνα μ.Χ.: εἶναι ἡ περίοδος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας σημειώθηκαν οἱ πιὸ πολλές ἐξα-

ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνα, ἔχει παρατηρηθεῖ μιὰ ἀρκετὰ μεγάλῃ ποικιλία στὴ διακόσμηση τῆς ἐπιφάνειάς τους: G. F. Bass, «The pottery», στὸ G. F. Bass - F. H. van Doornick, *Yassi Ada, A Seventh-century Byzantine Shipwreck*, τόμ. I, Τέξας 1982, σ. 155. Ἡ Williams στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀνεμουρίου τῆς Κιλικίας θεωρεῖ πιθανόν ὅτι ὁ τρόπος διευθέτησης τῶν αὐλακώσεων ἀκολουθεῖ μιὰ χρονολογικὴ ἐξέλιξη: ἡ πιὸ ἐντονη κλιμακωτὴ αὐλάκωση χαρακτηρίζει τὸν τύπο στὰ πιὸ ὕστερα στάδια του (κυρίως στὰ τέλη τοῦ 5ου καὶ ὡς τὸν 7ο αἰῶνα): Williams 1989, σ. 95, εἰκ. 56-57.

18. M. Lang, *The Athenian Agora XXI, Graffiti and Dipinti*, Princeton 1976, σ. 62: Ha 36, 81, He 39, H 42. Riley 1979, σ. 212. Keay 1984, σ. 271. Hayes 1992, σσ. 63-64, σημ. 7.

19. J. W. Hayes, «The Roman deposits: the pottery», στὸ J. Boardman - J. Hayes, *Excavations at Tocra 1963-1965, The Archaic Deposits II and Later Deposits, BSA Suppl.* 10 (1973), σ. 116. Hayes 1992, σ. 64. Riley 1979, σ. 212. M. G. Fulford - D. P. S. Peacock, *Excavations at Carthage: The British Mission*, τόμ. I, 2, Sheffield 1984, σ. 144.

20. Γιὰ τὴν ἀνεύρεσή τους καὶ σὲ ἄλλες θέσεις τῆς Κιλικίας, βλ. παρακάτω, σ. 18 σημ. 29.

γωγές του LRA 1 προς όλη την αυτοκρατορία. Στη συνέχεια, δηλαδή στα τέλη του βου με άρχες του 7ου αιώνα μ.Χ., οι εξαγωγές του LRA 1 φθίνουν με σταθερό ρυθμό²¹.

Άρχικά ο τύπος αυτός είχε θεωρηθεί ότι προέρχεται από την Αίγυπτο κυρίως βάσει του μεγάλου αριθμού εύρημάτων στην περιοχή²².

Μιά ανάλυση δείγματος του LRA 1 δημοσιεύθηκε το 1979 από τον D. F. Williams. Το δείγμα αυτό ανήκε, όπως σημειώνεται, στη σειρά των αμφορέων της Ανατολικής Μεσογείου, οι όποιοι μέσα από το θαλάσσιο εμπόριο κατέληξαν σε διάφορες θέσεις της δυτικής Βρετανίας του ύστερου βου και του 6ου αιώνα. Ο έρευνήτης θεωρεί ως γεωλογικά πιο συμβατές

21. Για στατιστικά στοιχεία η άπλως αναφορές, βλ. ενδεικτικά: Hayes 1992, σ. 64 (Κωνσταντινούπολη). Williams 1989, σ. 96 (Ανεμούριον). Abadie-Reynal, *BCH Suppl.* 18 (1989), σσ. 52, 54 (Άργος). C. Abadie-Reynal - J.-P. Sodini, *La céramique paléochrétienne de Thasos, Études Thasiennes XIII*, Παρίσι 1992, σσ. 53-56, 88-89, εικ. 23-24 (Θάσος). Riley 1979, σ. 213 (Βερενίκη). L. Neuru, «Late Roman pottery: a fifth-century deposit from Carthage», *Antiquités Africaines* 15 (1980), σ. 203 (Καρχηδόνα). M. Bonifay - F. Villedieu, «Importations d'amphores orientales en Gaule (Ve-VIe siècle)», στο V. Déroche - J.-M. Spieser (έπιμ.), *Recherches sur la céramique byzantine*, *BCH Suppl.* 18 (1989), σ. 25 (Μασσαλία). Keay 1984, σσ. 271-278 (Ισπανία). Για τις υπόλοιπες θέσεις άνευρεσης που αναφέρθηκαν, βλ. C. Scorpion, «Contribution à la connaissance de certains types de céramiques romano-byzantines (IVe-VIe siècles) dans l'espace Istro-Pontique», *Dacia XXI* (1977), σσ. 277-278, εικ. 12 (Ιστρο-Ποντικός χώρος). C. Steckner, «Les amphores LR 1 et LR 2 en relation avec le pressoir du complexe ecclésiastique des thermes de Samos», στο V. Déroche - J.-M. Spieser (έπιμ.), *Recherches sur la céramique byzantine*, *BCH Suppl.* 18 (1989), σ. 57-71 (Σάμος). Boardman 1989, σ. 106, εικ. 43.280 και πίν. 25.241, 280 (Χίος). Bass 1982, σσ. 155-157, 160-165 (Yassi Ada). N. Green, «An underwater archaeological survey of Cape Andreas, Cyprus, 1969-70: a preliminary report», στο D. J. Blackman (έπιμ.), *Marine Archaeology*, Λονδίνο 1973, σ. 161, εικ. 19-22. V. Karageorghis, «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1969», *BCH XCIV* (1970), σ. 285, εικ. 152. J. W. Hayes, «Problèmes de la céramique des VIIème-IXème siècles à Salamine et à Chypre», στο *Salamine de Chypre, Histoire et Archéologie: État des recherches* (Lyon, 13-17 mars 1978), *Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique*, Παρίσι 1980, σ. 379, εικ. 15. H. W. Swiny (έπιμ.), *An Archaeological Guide to the Ancient Kourion Area and the Akrotiri Peninsula*, Λευκωσία 1982, σ. 184 (Κύπρος). H. S. Robinson, *The Athenian Agora V, Pottery of the Roman Period*, Princeton 1959, σ. 115, πίν. 32, άρ. M333 (Άγορά Άθηνων). Egloff 1977, σσ. 112-113 (Κέλλια). D. F. Williams, «The heavy mineral separation of ancient ceramics by centrifugation: a preliminary report», *Archaeometry* 21 (1979), σσ. 177-182 (Tintagel).

22. Hayes 1992, σ. 64, σημ. 9.

περιοχές προέλευσης τοῦ δείγματος τῇ βόρεια Συρία καί τῇ νοτιοδυτικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ²³. Ὡς πρὸς πιθανὲς περιοχές προέλευσης τοῦ LRA I καί γιὰ τὸν Riley, στὴ δημοσίευση τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τῇ Βερενίκῃ, εἶναι πιά ἡ νοτιοδυτικὴ ἀκτὴ τῆς σημερινῆς Τουρκίας καί ἡ περιοχή τῆς Ἀντιόχειας τῆς Συρίας²⁴. Ὅμως θὰ ἐπιμένει πρὸς πολὺ στὴ δευτέρῃ περίπτωση, ὑποστηρίζοντας ὅτι μιὰ καταγωγὴ ἀπὸ τῇ βόρεια Συρία θὰ ταίριαζε πολὺ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀγροτικοῦ πλούτου ποὺ ἔχει διαπιστωθεῖ στὴν περιοχή τῆς Ἀντιόχειας ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα μ.Χ.²⁵. Τὴν ἴδια ἀποψη ὑποστήριξε τὴν ἴδια περίοδο καὶ ἓνας ἄλλος ἐρευνήτης, ὁ Peacock²⁶. Ὡστόσο, καὶ οἱ δύο ἐπισημαίνουν παρὰλλῆλα τὸ ἐξῆς παράδοξο γεγονός: ἐὰν ὁ ἐν λόγω τύπος ἀμφορέα προερχόταν ὄντως ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια, τότε τὸ κύριο περιεχόμενό του θὰ πρέπει νὰ ἦταν τὸ λάδι, τὸ ὁποῖο ἦταν καὶ τὸ κύριο ἐξαγωγικὸ προϊόν της. Ἡ Τυνησία, ὅμως, καὶ πρὸ συγκεκριμένα ἡ Καρχηδόνα, ὅπου διεξήγαγαν τὶς ἀνασκαφές τους, ἦταν ἐπίσης μιὰ ἀπὸ τὶς περιοχές ποὺ κατέзоχὴν παρῆγαν λάδι καὶ ἐπομένως δὲν θὰ εἶχε ιδιαίτερους λόγους νὰ προβεῖ σὲ εἰσαγωγὴ ἐπιπλέον λαδιοῦ ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια, ἰδιαίτερα μάλιστα σὲ τόσο μεγάλο εὖρος, ὅσο δείχνει ἡ ποσολογικὴ παρουσία τοῦ εἰσηγμένου ἀμφορέα.

Σήμερα ὡς πιθανότερο περιεχόμενο τοῦ ἀμφορέα θεωρεῖται ὅτι ἦταν τὸ κρασί, ἐνῶ τὸ λάδι φαίνεται νὰ ἀποκλείεται²⁷. Εἶναι δυνατόν λοιπὸν, ἀντιστρέφοντας τὴν παραπάνω ὑπόθεση ἐργασίας, νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι, ἐφόσον δέχεται κανεὶς τὸ κρασί ὡς τὸ κύριο εἶδος ποὺ περιεῖχε ὁ ἀμφορέας αὐτός, τότε πρέπει νὰ ἀναθεωρηθεῖ ὡς τόπος καταγωγῆς του, παραμένοντας βέβαια ὡς τόπος παραγωγῆς, ἢ ἐλαιοπαραγωγῆς Ἀντιόχεια ποὺ ἐξῆγε κρασί σὲ περιορισμένη κλίμακα²⁸.

23. D. F. Williams 1979, σ. 181.

24. Riley 1979, σ. 212.

25. Riley 1981, σ. 120, εἰς. 14.

26. Fulford - Peacock 1984, σσ. 22, 119. Peacock - Williams 1986, σ. 186: ἀναφέρει τὶς Κεντρικὴ Ἑλλάδα, Περαία τῆς Ρόδου, δυτικὴ ἀκτὴ τοῦ κόλπου τῆς Ἀττάλειας, Κύπρον καὶ περὶ τὸν κόλπον τοῦ Iskenderun (Ἀλεξανδρέττα) στὴν Τουρκία. Κλίνει πρὸς τὴν τελευταία θέση ἐπειδὴ εἶναι κοντὰ στὴν Ἀντιόχεια «ὅπου ἐργαστηριακὴ ἐρευνα ἔχει ὑποδείξει μιὰ ἀναζωογόνηση τῆς γεωργίας, ἰδίως καλλιέργεια ἐλαίων, ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα».

27. M. Bonifay - D. Piéri, «Amphores du Ve au VIIe s. à Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu», *Journal of Roman Archaeology* 8 (1995), σ. 109. Hayes 1992, σ. 64, σημ. 10.

28. Riley 1979, σσ. 214-5. Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι μὲ βάση κάποιες ἐπιγραφές

Ἐξέλιξη στὴν ἔρευνα ὡς πρὸς τοὺς τόπους παραγωγῆς ἀμφορέων LRA 1 σημειώθηκε μὲ τὴν ἐπιτόπια μελέτη τῶν J.-Y. Empereur καὶ M. Picon, ποὺ ἐντόπισαν μιὰ σειρά ὑπολειμμάτων ἐργαστηρίων παραγωγῆς τοῦ ἀμφορέα στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς βόρειας Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας²⁹, καθὼς καὶ στὴ Ρόδο καὶ τὴν Κύπρο. Ἡ συγκεκριμένη μελέτη καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι, μὲ βάση τὰ δεδομένα ποὺ συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα καὶ τὶς ἀναλύσεις, σχηματίζονται δύο ἐμπορικοὶ ἄξονες: ὁ ἓνας ἀντιστοιχεῖ στὶς ἐξαγωγὲς περὶ τὴ Ρόδο, οἱ ὁποῖες φαίνεται νὰ γίνονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὴν Κιλικία καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀντιόχειας μὲ μιὰ πολὺ μικρὴ συμμετοχὴ τῆς Κύπρου, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἐμπορικός ἄξονας ἀντιστοιχεῖ, σύμφωνα μὲ τοὺς ἐρευνητὲς αὐτοὺς, στὶς ἐξαγωγὲς πρὸς τὴν Αἴγυπτο. Ἐδῶ, ἀπὸ τὰ δείγματα ποὺ συλλέχθηκαν, περίπου τὸ 80% ἀποδίδεται στὴν Κύπρο³⁰ καὶ τὸ 15% στὴν Κιλικία.

Ἐχουν ἐντοπισθεῖ ἀρκετὰ κέντρα παραγωγῆς τοῦ LRA 1. Πρέπει ὥστόσο νὰ γίνουν πολλὲς ἀκόμα ἀναλύσεις πηλῶν ἀπὸ τὶς διάφορες περιοχὲς παραγωγῆς τοῦ LRA 1 καὶ συγκρίσεις μὲ τὶς περιοχὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐξήχθησαν, ὥστε νὰ δεῖ κανεὶς στὴ συνέχεια καὶ τὰ ποσοστὰ ἐξαγωγῶν ποὺ τοὺς ἀντιστοιχοῦν. Μόνον ἔτσι θὰ ἦταν ἴσως δυνατόν νὰ προβοῦμε σὲ περαιτέρω διάκριση:

ποὺ φαίνεται ὅτι ἀφοροῦσαν στὴν αἰγυπτιακὴ μονάδα μέτρησης στερεῶν, τὴν *ἀράτ-βη*, εἶχε διερευνηθεῖ καὶ ἡ περίπτωση ὁ LRA 1 νὰ μετέφερε σιτηρά. Ὡστόσο ἀποκλείει νὰ ἦταν τὸ αὐθεντικὸ καὶ κύριον ἐμπόρευμα ποὺ μετέφεραν, γιατί εἶχε ἐξαχθεῖ εὐρὲως σὲ σημαντικὲς αὐτοπαραγωγοὺς περιοχὲς, ὅπως ἡ Καρχηδόνα. Συχνὰ, ὅπως στοὺς ἀμφορεῖς τοῦ ναυαγίου τοῦ Yassi Ada, ἔχει παρατηρηθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπένδυση τῶν ἀγγείων αὐτῶν μὲ ρητίνη ποὺ ὑποδεικνύει τὴ μεταφορὰ ὑγρῶν προϊόντων: Bass 1982, σσ. 164-165. Αὐτὴ τὴν ἀποψη ἔχουν ὑποστηρίξει οἱ Bonifay - Piéri γιὰ τὴν παραλλαγὴ τοῦ LRA 1a, δείγματα τῆς ὁποίας ἐντόπισαν στὸ ἀρχαῖο λιμάνι τῆς Μασσαλίας. Ὅπως φαίνεται, στὸν 5ο αἰῶνα μ.Χ. ἡ πλειονότητα αὐτῶν τῶν ἀμφορέων ἔχει ἐσωτερικὴ ἐπένδυση, γεγονός ποὺ πρέπει, ὅπως ὑποστηρίζουν, νὰ ἐξαιρεῖ (;) τὸ λάδι. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὸν 6ο αἰῶνα γιὰ τὸν LRA 1b ὑπὸ-τύπο 2 αὐτῶν τῶν ἐρευνητῶν: Bonifay - Piéri 1995.

29. Ἀναφέρονται μετὰξὺ ἄλλων οἱ Σελεύκεια Πιερία, Ἀλεξάνδρεια, Yumurtalik (N.A. τῶν Ἀδάνων), Karataş, Ταρσός, Σόλοι-Πομπηούπολη, Ayas ('Ελαιούσα-Σεβαστή) κ.λπ.: J. Y. Empereur - M. Picon, «Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée orientale», *Actes du colloque «Amphores romaines et histoire économique: Dix ans de recherche»*, Sienn 1986, École française de Rome 1989, σσ. 236-243, εἰκ. 18, 19. Empereur - Picon 1987, σ. 33, εἰκ. 21.

30. Ἡ Κύπρος ὡς πιθανὸς τόπος παραγωγῆς ἔχει ἐπισημανθεῖ καὶ βάσει γραπτῶν ἐπιγραφῶν (dipinti), οἱ ὁποῖες φαίνεται ὅτι εἶναι σημειώσεις χωρητικότητας ποὺ χρη-

• του τόπου καταγωγής του άμφορέα, ό όποιος λογικά πρέπει νά χαρακτηρίζεται από μεγάλη χρονική έκταση ζωής και ευρύτερες εξαγωγές, και

• άλλων θέσεων παραγωγής του ίδιου τύπου άμφορέα, οί όποιες, καθώς βρίσκονταν μέσα στο πεδίο έμπορικης «άκτινοβολίας» του τόπου καταγωγής του, κάποια στιγμή άρχισαν νά μιμούνται τόν τύπο αυτό γιά διάφορους λόγους («μόδα», τυποποίηση κ.λπ.). Στην ίδια φιλοσοφία της άποψης αυτής κινείται ή έπισήμανση του Hayes ότι στην Κύπρο είναι συνήθεις οί ντόπιες άπομιμήσεις του LRA 1 – ιδίως στόν 7ο αιώνα –, οί όποιες όμως δέν έχουν τή χαρακτηριστική σύσταση πηλού του «αθηναϊκού» LRA 1, ενώ ως τόπο καταγωγής αυτού του τύπου άμφορέων προτείνει τήν παραλιακή Κιλικία³¹.

Έπικεντρώνοντας λοιπόν τήν προσοχή μας στην περιοχή αυτή, έπισημαίνεται ότι έχει παρατηρηθεί από τήν Abadie μιά ιδιαίτερη συγκέντρωση του LRA 1 στό ανατολικό και βόρειο Αίγαίο και σέ θέσεις πού σκιαγραφούν έναν θαλάσσιο δρόμο από νότια πρós βόρεια και κατά μήκος τών άκτών της Μικρής Άσίας· έπιπλέον ή ίδια παρατήρησε ότι θά έπρεπε νά εξεταστεί ποιός είναι ό ρόλος της άννώνης στή διάδοση τών άμφορέων στην περιοχή αυτή, καθώς οί ανάγκες της πρωτεύουσας σέ είδη πρώτης ανάγκης θά ήταν μεγάλες³². Άς σημειωθεί έδω ότι ή άννώνη (annonia) ήταν φορολογία σέ είδος, σέ προϊόντα, πού επέβαλε τó κράτος βαρύνοντας ιδίως τούς άγροτικούς πληθυσμούς· έπί Διοκλητιανού καθιερώθηκε ως ό κυριότερος φόρος του κράτους. Η είσπραξη του φόρου αυτού σέ προϊόντα επέτρεπε στό κράτος νά καλύπτει όχι μόνον τίς ανάγκες άνεφοδιασμού άστικών πληθυσμών αλλά και του στρατού (στρατιωτική άννώνη *annonia militaris*)³³. Θεωρώντας ιδιαίτερα ένδιαφέρουσες τίς έπισημάνσεις αυτές, θά έπιχειρηθεί παρακάτω νά αναλυθούν οί τρόποι μέ τούς όποιους μπορεί νά συνδεόταν ή άννώνη μέ τόν έμπορικό δρόμο τών Μικρασιατικών παραλίων και τή διακίνηση τών άμφορέων τύπου LR 1.

σιμοποιούν τόν κυπριακό μόδιο: βλ. Riley 1979, σ. 212. Peacock - Williams 1986, σ. 186.

31. Hayes 1992, σ. 64, σημ. 8, 9. J. W. Hayes, *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, Λονδίνο 1997, σ. 33.

32. Abadie-Reynal, *BCH Suppl.* 18 (1989), σσ. 52, 54-56 και «Céramique et commerce dans le bassin égéen du IVe au VIIe siècle», στό *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, τόμ. 1: *IVe-VIIe siècle*, Παρίσι 1989, σ. 159. Abadie-Reynal - Sodini 1992, σσ. 53-56, 88-89.

33. *The Oxford Dictionary of Byzantium (ODB)*, Oxford University Press, 1991, τόμ. 1, σσ. 105-106.

“Όπως επισημαίνει ο Peacock³⁴, έχουν διακριθεί οι εξής κατηγορίες για τα είδη συναλλαγών μέσω των οποίων διαδίδονταν, μεταξύ άλλων, οι άμφορείς:

- άμφοιβαιότητα ή ανταλλαγή δώρων βάσει κοινωνικών εθίμων,
- άναδιανομή των αγαθών μέσω του έλέγχου μιάς κεντρικής εξουσίας,
- έμποριο της άγοράς, όπου ή οποία ανταλλαγή βασίζεται φυσικά στο κέρδος.

Θά έπιμείνουμε στη δεύτερη περίπτωση, όπου μπορεί νά ένταχθεί ή διαδικασία διακίνησης άννωνικών προϊόντων από τό κράτος σέ άπλό πληθυσμό ή και στόν στρατό.

Σημειώνεται λοιπόν ότι, άν ή πολιτική βούληση για τήν άναδιανομή αυτή άνήκε στήν κεντρική εξουσία, ή εκτέλεσή της όφειλόταν σέ μεγάλο βαθμό στούς ναυκλήρους. Έτσι, έφόσον ήταν σημαντικοί παράγοντες για τό κράτος ως πρός τή μεταφορά των άννωνικών αγαθών στήν πρωτεύουσα, τύγχαναν ιδιαίτερης προσοχής και προνομίων (π.χ. άπαλλαγές από τέλη των λιμανιών)³⁵. Πράγματι, σέ μιά σημαντική για τό θέμα πού μās άπασχολεί έπιγραφή, τή λεγομένη έπιγραφή τής Άβύδου, διαπιστώνει κανείς ότι οι Κίλικες ναυκλήροι τυγχάνουν ιδιαίτερης προνομιακής αντιμετώπισης από τό κράτος στό πλαίσιο τής διακίνησης κρασιού πρός τήν Κωνσταντινούπολη ως άννωνικού, όπως φαίνεται, προϊόντος.

Η έπιγραφή αυτή βρέθηκε στήν περιοχή τής άρχαίας Άβύδου και μεταφέρθηκε στό Άρχαιολογικό Μουσείο τής Κωνσταντινούπολης. Χρονολογείται στήν έποχή του Άναστασίου (περί τό 492). Τό περιεχόμενο τής διακρίνεται σέ δύο τμήματα πού απέχουν μεταξύ τους χρονικά «είκοσι και είκοσι δύο» έτη³⁶. Στό πρώτο μέρος άναφέρεται ότι ή έπιγραφή αυτή είναι μία από ένα σύνολο σπηλών μέ τό ίδιο περιεχόμενο πού είχαν σπηθεί στίς άκτές· πρόθεση ήταν νά ένημερωθούν και νά προστατευθούν από τυχόν αυθαίρεσίες και αυτοί πού ζητούσαν τά διόδια (άπαιτούντες, άρμόδιοι άξιωματούχοι τής Άβύδου), και αυτοί πού έπρεπε νά τά καταβάλουν (άπαιτούμενοι, έμπορικά πλοία πού περνούσαν τά στενά του Έλλάσποντου). Στό δεύτερο τμήμα τής έπιγραφής καθορίζεται τό άντίτιμο των διοδίων. Η έπιγραφή έχει ως εξής³⁷:

34. Peacock - Williams 1986, σ. 55 κέ.

35. Στό ίδιο, σ. 58· επίσης Η. Antoniadis-Bibicou, *Recherches sur les douanes á Byzance (l'octava, le kommerkion et les commerciaires)*, Παρίσι 1963, σσ. 43-44.

36. Η. Antoniadis-Bibicou 1963, σ. 76 κέ.

37. Η. Grégoire, *Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes d'Asie Mineure*, τευχ. Ι, Παρίσι 1922, έπανάκδ. Άμστερνταμ 1968, σσ. 4-5, άρ. 4.

Εἰ δέ τις [τολμήσει παραβῆναι ταῦτα, θεσπίζομεν / αὐτόν] / στρατίας
 ἐκπίπτιν κ[αὶ ποινῇ, / ὑπο-] / βάλλεσθαι, τόν τε τὴν ἀρχὴν
 ἔχον[τα τ]ῶν σ[τε/νῶν ποινὴν] / πεντήκοντα χρυσοῦ κατατιθέναι λίτρας
 εἰ[γ]ε οἴω/δήποτε τρόπῳ παραβαθῶσιν οἱ τύποι τῆς ἡμετέρας εὐσεβίας.
 Ἀργυρίων γάρ αὐτὸν καὶ πολὺ / πραγμονὴν / ἕκαστα βουλόμεθα ὥστε μηδὲνα
 κακουργοῦντα / λανθάνειν, ταῦτα δὲ καὶ ἐν αὐτοῖς προτεθῆναι τοῖς
 τό/ποις ἔθεσπίσαμεν, καὶ στήλαις ἐγκαρᾶσθαι / λιθίνας /
 ἐνπηγνυμένας ἐκεῖ πρὸς τῇ θαλάττῃ ὥστε καὶ τοὺς ἀπαιτοῦντας καὶ τοὺς
 ἀπααιτούμενους ἀναγινώσκιν / τὸν νόμον καὶ τοὺς μὲν δεδιότας ἀπέχεσθαι
 τῆς / ἀπληστίας, τοὺς δὲ θαρροῦντας μὴ ἀνέχεσθαι βλάβης / καὶ τὸν /
 περιβλεπτον κόμητα τῶν στενῶν αἰετὴν ἀπὸ τῆς ἀπὸ τῆς ἀπὸ τῆς ἀπὸ τῆς ἀπὸ τῆς
 ὁρῶντα τὴν ἐν τοῖς ἔργοις / πῦραν εἰ ῥα/θυμῆσῃ, προσδέχεσθαι. +
 Γνώσεις συνθηεῶν ἅς παρῖχον πρὸ ἐτῶν εἰκοσεῖ / καὶ εἰκοσεῖ δύο τῶν
 στενῶν οἱ ναύκληροι, ὡς / πολυπραγμο/νήσας ὁ ἐνδοξώτατος ἐπαρχος τῆς
 πόλεως ἀνήγαγεν / τῇ ἡμετέρᾳ εὐσεβίᾳ, ἅς τινας καὶ ἐπὶ τοῦ παρόν/τος καὶ
 με/τά ταῦτα προσήκει μόνας δίδοναι οὕτως.
 Οἱ οἰνηγοὶ πάντες οἱ τὸν οἶνον κομίζοντες εἰς τὴν / βασιλίδ[α / τα]ύτην
 πόλιν πλὴν μόνων τῶν Κυλικῶν κλασσικοῖς τῶν / στενῶν / φόλλις ἕξ καὶ
 ἑξάστας δύο· / οἱ ἐληγοὶ καὶ δαπηροὶ καὶ λαρδινοὶ κλασσικοῖς / τῶν
 στενῶν / φόλλις ἕξ· οἱ Κίλικες ναύκληροὶ κλασσικοῖς τῶν / στενῶν / φόλλις
 τρεῖς καὶ ὑπὲρ πρόβας κεράτιν ἐν καὶ ἐν τῷ ἐκ/πορίζιν κεράτια δύο· οἱ
 σιτηγοὶ κλασσικοῖς τῶν / στε/νῶν φόλλις τρεῖς καὶ λόγῳ πρόβας σίτου
 μῦδος εἰς / καὶ ἐν τῷ ἐκπορίζιν ἐντεῦθεν ἑτέρους φόλλις τρεῖς.

Μὲ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας τῆς αὐτοκρατορίας στὴν Κωνσταντι-
 νούπολη, ἦταν φυσικὸ ἐπόμενο ἡ στρατηγικὴ θέσις τῆς Ἀβύδου στὰ στενὰ τοῦ
 Ἑλλησπόντου νὰ ἀποκτήσῃ μεγάλη οἰκονομικὴ σημασία. Ἡ Ἀβυδος μαζὶ μὲ
 τὸ Ἱερὸν στὸν Βόσπορο ἐγιναν τὰ δύο βασικὰ σημεῖα ἀπὸ ὅπου ἐλεγχόταν ἡ
 ναυσιπλοΐα ἀπὸ καὶ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη³⁸. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντι-
 ληφθεῖ λοιπὸν τὴ σπουδαιότητα τῆς Ἀβύδου ὡς κέντρου ἐλέγχου ὅλης τῆς
 ἐμπορικῆς κίνησής ποῦ ξεκινῶντας ἀπὸ κάθε σημεῖο τῆς Μεσογείου θὰ κατέ-
 ληγε στὴν Κωνσταντινούπολη. Στὸ διάταγμα τοῦ Ἀναστασίου, τὸ ὁποῖο δια-
 σώζει ἡ ἐπιγραφή ποῦ παρατέθηκε, ὁ ὑπεύθυνος γιὰ τὸν ἐλεγχὸ ἀναφέρεται μὲ
 τὴν ἑκφραση «τόν τε τὴν ἀρχὴν ἔχοντα τῶν στενῶν» καὶ τὸν ὄρο «κόμης τῶν
 στενῶν»³⁹.

38. N. Oikonomidès, «Le kommerkion d'Abydos, Thessalonique et le commerce bulgare au IXe siècle», στὸ *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, τόμ. II: *VIIIe-XVe siècle*, Παρίσι 1991, σ. 241. E. Malamut, *Sur la route des saints byzantins*, Παρίσι 1993, σ. 305.

39. Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ «κόμης Ἀβύδου» καὶ ὁ «κόμης Ἱεροῦ», ἐμφανίζονται

Σύμφωνα με τὸν Προκόπιο⁴⁰, στὴν πρὸ Ἰουστινιανοῦ περίοδο ἕνας ἄρχων ἦταν διορισμένος στὴν περιοχὴ καὶ μεταξὺ τῶν ἀρμοδιοτήτων του ἦταν:

- ὁ ἔλεγχος γιὰ παράνομη εἰσαγωγὴ ὀπλῶν στὴν Κωνσταντινούπολη,
- ὁ ἔλεγχος τῶν ἀπαραίτητων ἐγγράφων, σφραγίδων κ.λπ. γιὰ ἔξοδο ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα,
- ἡ ἐπιβολὴ διοδίων στοὺς πλοιοκτῆτες ὡς εἶδος ἀμοιβῆς του⁴¹. Ὅπως μάλιστα ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, αὐτὰ τὰ διόδια δὲν τοὺς ἐπιβάρυναν ἰδιαίτερα⁴².

Ἐπιστρέφοντας λοιπὸν στοῦ διατάγμα τοῦ Ἀναστασίου, βλέπει κανεῖς ὅτι ἐδῶ καθορίζονται τέτοιες τιμὲς διοδίων γιὰ τοὺς «οἰνηγούς», «ἐληγούς», «ὀσπρηγούς», «λαρδιγούς», τοὺς «Κίλικες ναυκλήρους» καὶ «σιτηγούς».

Ἀπὸ τίς ἀναφερόμενες κατηγορίες ἐμπόρων προϊόντων φαίνεται πιθανὸν ὅτι τὰ τελευταῖα εἶναι «ἀννωνικά»⁴³, εἰσπράττονταν δηλαδὴ ἀπὸ τὸ κράτος ὡς φόρος σὲ εἶδος γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς πρωτεύουσας. Διαπιστώνεται ἐπομένως ὅτι οἱ Κίλικες ναύκληροι ἐργάζονται ἐν ὀνόματι τοῦ κράτους καὶ τυγχάνουν ἀπαλλαγῶν. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό: συνδέονται σαφῶς μὲ τὴ μεταφορὰ τοῦ κρασιοῦ καθὼς ἀναφέρονται σὲ σχέση μὲ τοὺς ἄλλους «ἀννωνικούς» οἰνηγούς, ἀλλὰ διαχωρίζονται ἀπὸ αὐτοὺς ἀφοῦ ἀντιμετωπίζονται πρὸς προνομιακά. Πέρα δηλαδὴ ἀπὸ αὐτὸ καθαυτὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἄμεσης σχέσης τῆς Κιλικίας μὲ τὴν προμήθεια τῆς πρωτεύουσας τῆς αὐτοκρατορίας μὲ κρασί (τοινάχιστον), διαπιστώνεται ὅτι αὐτὴ ἡ «ἀννωνικὴ» σχέση ποὺ εἶχαν ἀναπτύξει οἱ Κίλικες οἰνηγοὶ καὶ ναύκληροι εἶχε κάποια ἐπιπλέον ἰδιαίτερη ἀξία, ἡ ὁποία ἐπέβαλλε τὴν ἐξασφάλισή της ἔναντι τῶν ἄλλων ἐνδιαφερόμενων μερῶν ποὺ

καὶ στὶς σφραγίδες: J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τόμ. 1-3, Washington D.C. 1991-1996· τόμ. 3, ἀρ. 40.4-7, 81.2-3.

40. *Procopii Caesariensis opera omnia*, τόμ. III.1, *Historia quae dicitur arcana*, 25, ἔκδ. I. Haury, Λυψία 1936. Βλ. H. Ahrweiler, «Fonctionnaires et bureaux maritimes à Byzance», *Revue des Études Byzantines* XIX (1961), σσ. 242-243.

41. Ἀντίθετα, ὁ ἀντίστοιχος ἀρμόδιος ἀξιωματοῦχος τοῦ Ἱεροῦ πληρωνόταν ἀπειθείας ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ δὲν τοῦ ἐπιτρεπόταν νὰ παίρνει ἐπιπλέον χρήματα ἀπὸ τὰ πλοῖα ποὺ περνοῦσαν ἀπὸ ἐκεῖ.

42. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τόσο ἡ Ἀβυδος ὅσο καὶ τὸ Ἱερὸν θὰ ὀργανωθοῦν ὡς τελωνεῖα, ὅπου μάλιστα οἱ ἀξιωματοῦχοι πλέον πληρώνονται ἀπὸ τὸ κράτος. Ἄν μάλιστα ὑπάρχει ἕνα ποσοστὸ ἀλήθειας σὲ κάποιες ὑπερβολικὲς διαπιστώσεις τοῦ Προκόπιου, ὁ.π., φαίνεται ὅτι τὰ ποσὰ ποὺ πλήρωναν τὰ πλοῖα ποὺ περνοῦσαν ἀπὸ τὴν Ἀβυδο αὐξήθηκαν αἰσθητά.

43. J. Durlat - A. Guillou, «Le Tarif d'Abydos (vers 492)», *BCH* CVIII (1984), I, σ. 590.

ἀναφέρονται στο διάταγμα. Τό γεγονός τῆς ρητῆς ρύθμισῆς τῆς προδίδει τὴν ἀξία καὶ ἴσως τὴ συχνότητα πού θά διέκριναν τὴν ἐν λόγῳ δραστηριότητα.

Βέβαια, δὲν παραβλέπεται καὶ τὸ στοιχείο πού προκύπτει, ὅτι δηλαδή ἡ Κιλικία παρήγε τουλάχιστον ἀρκετὸ κρασί, τόσο ὥστε νὰ μπορεῖ καὶ νὰ ἐξάγει. Ἄλλωστε ὑπάρχει καὶ ἄλλη πηγή πού ἀποδεικνύει ὅχι μόνον τὴ μεγάλη οἰνοπαραγωγή, ἀλλὰ καὶ τὴ δημοτικότητα καὶ τὴ διάδοση τοῦ κρασιοῦ τῆς Κιλικίας: ἡ *Expositio totius mundi et gentium*, ἀνώνυμο γεωγραφικὸ ἔργο πού διασώζεται σὲ δύο λατινικὲς παραλλαγές, πιθανῶς μετάφραση ἀπὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο τοῦ 4ου αἰώνα μ.Χ. Ὁ συγγραφέας τοῦ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν κάποιος πολυταξιδευμένος ἔμπορος⁴⁴, πού, μέσα ἀπὸ τὴν περιγραφὴ διαφόρων περιοχῶν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, προσφέρει – μεταξὺ ἄλλων – καὶ ἓνα πληθὸς πληροφοριῶν γιὰ τὴν οἰκονομία καὶ τὸ ἐμπόριό τους. Ἀνάμεσα στίς περιοχές πού περιγράφονται εἶναι καὶ ἡ Μικρὰ Ἀσία: ἔτσι εἶναι δυνατόν νὰ πληροφορηθεῖ κανεὶς ἀπὸ αὐτὴ τὴν πολύτιμη πηγὴ ὅτι ἡ Κιλικία παράγει πολὺ κρασί, τὸ ὁποῖο μάλιστα «εὐφραίνει» καὶ ἄλλες ἐπαρχίες⁴⁵: *regio Ciliciae, quae faciens multum vinum laetificat et alias provincias*.

Ἡ Κιλικία παρήγε λοιπὸν κρασί σὲ μεγάλη ποσότητα, ἱκανὴ γιὰ ἐξαγωγή του καὶ σὲ ἄλλες ἐπαρχίες. Πράγματι, τὰ στοιχεῖα πού ὑπάρχουν γιὰ τίς πλουτοπαραγωγικὲς πηγές ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς Κιλικίας συνηγοῦν στὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς τέτοιου ἐμπορίου: οἱ Πύλες τῆς Κιλικίας πρόσφεραν εὐκόλο πέρασμα τοῦ Ταύρου καὶ διασφάλιζαν τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴν Ἀνατολία, ἐνῶ οἱ ἄκτές τῆς πρόσφεραν ἐπικοινωνία μὲ ὅλο τὸν Μεσογειακὸ κόσμο. Ἡ Τραχεία Κιλικία⁴⁶ ἦταν ἓνα σύνολο ὀρεινῶν περιοχῶν στὰ νότια τοῦ Ταύρου, πού κατεβαίνουν ἀπότομα πρὸς τὴ θάλασσα, πλησιάζοντας δυτικὰ τὴν Παμφυλία. Ἐδῶ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ξυλεια πού προμήθευαν οἱ ὀρεινὲς ἐκτάσεις, μόνον οἱ παράλιες περιοχές μὲ πόλεις-λιμάνια εἶχαν μιὰ ἀξιόλογη ἀνάπτυξη.

Ἡ Κιλικία Πεδιάς, ὅμως, μιὰ εὐφορη πεδιάδα πού περικλείεται ἀπὸ τὸ ὀρεινὸ συγκρότημα τοῦ Ταύρου-Ἀντιταύρου καὶ τῶν μεσογειακῶν ἁκτῶν τῆς, ἦταν πλούσια σὲ ἀγροτικά καὶ βιοτεχνικά προϊόντα. Τὰ ἀμπέλια τῆς

44. ODB, τόμ. 2, σ. 771.

45. *Expositio totius mundi et gentium*, ἔκδ. J. Rougé, Παρίσι 1966, σ. 176, XXXIX.

46. A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Ὁξφόρδη 1971, σ. 191 κέ. Ἡ Κιλικία ὡς ρωμαϊκὴ ἐπαρχία τῆς νοτιοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας διακρινόταν σὲ δύο περιοχές, τὴν Κιλικία Τραχεία καὶ τὴν Κιλικία Πεδιάδα.

άλλα και τὸ σιτάρι καὶ τὸ λινάρι ποὺ παρήγε ἔθεταν τὶς βάσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀνθηρῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος καὶ τὴ στήριξη τῆς ἀστικῆς ζωῆς τῶν πόλεων τῆς. Στοὺς πρωτοβυζαντινοὺς χρόνους, ἡ Κιλικία Πεδιάς θὰ διακριθεῖ στὴν Κιλικία Ι καὶ ΙΙ (Prima καὶ Secunda) μὲ μητροπόλεις τὴν Ταρσό καὶ τὴν Ἀνάζαρβο ἀντίστοιχα⁴⁷. Ἡ ἐπόμενη πηγὴ λοιπὸν ποὺ θὰ παρατεθεῖ εἶναι μιὰ ἐπιγραφὴ γιὰ τὴ μεγάλη πόλη τῆς Κιλικίας ΙΙ, τὴν Ἀνάζαρβο, ποὺ χρονολογεῖται στὸν 5ο-6ο αἰώνα μ.Χ. καὶ ἀφορᾷ στοὺς τελωνειακοὺς δασμοὺς ποὺ πληρώνονταν στὴν πόλη γιὰ ἓνα μεγάλο φάσμα ἐμπορικῶν εἰδῶν. Διαφαίνεται ἔτσι μιὰ εἰκόνα ποικίλης οἰκονομικῆς δραστηριότητος· ἡ προσοχὴ θὰ ἐπιτετρῶθεῖ στὰ ἐπιμέρους σημεία, ἀπὸ ὅπου ἀντλοῦνται ἀρχεαῖες πληροφορίες ποὺ ἐνισχύουν τὴ θέση τῆς Κιλικίας στὸ γῶρο παραγωγῆς καὶ διακίνησης τοῦ κρασιοῦ.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι χαρραγμένη σὲ στήλη λευκοῦ μαρμάρου καὶ βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τῶν Ἀδάνων⁴⁸. Σῶζεται ἀποσπασματικά. Ἀπὸ ὅ,τι διασώζεται διαπιστώνεται ὅτι τὰ εἶδη ἀναφέρονταν στὴ γενικὴ πτώση, ἀκολουθοῦσε ἡ μονάδα μέτρησης γο' (ποὺ εἶναι πιθανῶς ὁ γόμος) καὶ τέλος ὀρίζοταν τὸ χρηματικὸ ποσὸν τοῦ δασμοῦ σὲ κεράτια (κ') συνήθως, ἀλλὰ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις σὲ ἀργυρὰ νομίσματα (αρ'). Τὰ προϊόντα ποὺμποροῦμε νὰ διαβάσουμε εἶναι τὰ ἑξῆς: κρόκος, γάρκος⁴⁹, μάσσινον καμήλων⁵⁰, χουζιον⁵¹, κάρφιον, σκόρδον, σαγήνιον (=δίχτυ), οἶνος, ἄλας, μόσχευμα, μεταξαρ(⁵²,

47. Ἡ Κιλικία Τραχεία γίνεται μέρος τῆς Ἰσαυρίας. Οἱ πόλεις τῆς Κιλικίας καταγράφονται στὸν *Συνέκδημο* τοῦ Ἱεροκλέους, ἔκδ. E. Honigmann, *Le Synekdesmos d'Hieroklès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Βρυξέλλες 1939, σσ. 37-38.

48. G. Dagron - D. Feissel, *Inscriptions de Cilicie*, Παρίσι 1987, σσ. 170-185, ἀρ. 108.

49. Ὁ γάρκος ἦταν ζωμός ἀπὸ μικρὰ ψάρια μαριναρισμένα καὶ λιωμένα στὴν ἄλμη. Ἀποτελοῦσε βασικὸ συστατικὸ τῆς βιοτεχνίας τροφίμων καὶ τῆς μεσογειακῆς κουζίνας, *στό ἴδιο*, σ. 175.

50. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ ἓνα χοντρὸ σκοινὶ τῶν πλοίων. Ἡ Κιλικία παρασκεύαζε καὶ ἐξῆγε κάθε τι σχετικὸ μὲ τὴ ναυσιπλοΐα, *στό ἴδιο*, σσ. 176-177.

51. *Στό ἴδιο*, σ. 177.

52. Τὸ ἐμπόριο τοῦ μεταξιοῦ περνοῦσε καὶ ἀπὸ τὴν Κιλικία. Αὐτὸ ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ κοιμμερικῶν στὴν περιοχὴ, ὅπως δείχνουν σχετικὲς σφραγίδες μὲ περιοχὴ δικαιοδοσίας τὴν Κιλικία: H. Antoniadis-Bibicou 1963, σσ. 227-228, σφραγίδες ἀρ. 21, 31, 34 καὶ G. Zacos - A. Vegler, *Byzantine Lead Seals*, τόμ. I, Βασιλεία 1972· σφραγίδες ἀρ. 149, 159, 212. Οἱ σφραγίδες αὐτὲς χρονολογοῦνται κυρίως στὸν 7ο αἰώνα, ὅποτε λόγω τῶν κατακτήσεων τῶν Ἀράβων, ἡ βυζαντινὴ (παραγωγή πιά ἀλλὰ καὶ) βιοτεχνία μεταξιοῦ μεταφέρεται ἀπὸ τὴ Συρία καὶ τὴ Φοι-

κασσίτηρος⁵³, μόλιβος⁵⁴, ἀνδράποδον, βοΐδιον, ξυλόγλυκον (= χαρούπι).

Πρόκειται λοιπόν τόσο για κοινά όσο και για προϊόντα πολυτελείας που προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή της ίδιας της Κιλικίας αλλά και από το εξωτερικό. Ή επιβολή δασμών σε αυτά θα ήταν όπωσδήποτε ένας αποτελεσματικός τρόπος έλεγχου της εμπορικής κίνησης και πηγή εισπραξής σεβαστών εσόδων για την πόλη.

Όμως αυτή η επιγραφή ἀναφέρθηκε κυρίως για δύο από τα είδη που καταγράφει, στα όποια και επιμένουμε:

- οίνος: για μία ακόμη φορά διαφαίνεται η σημασία του προϊόντος στο εμπόριο της Κιλικίας·

- μόσχευμα: είναι ενδιαφέροντα η έρμηνεία αυτού του εμπορεύματος ως φυτών που έξηγε η Κιλικία, τα όποια θα χρησιμοποιούν για τη διαδικασία του έμβολιασμού (μυτολιάσματος) στις αντίστοιχες καλλιέργειες περιοχών όπου θα έφταναν⁵⁵. Θεωρείται βέβαιο ότι ιδιαίτερη θέση στο πλαίσιο αυτού του εμπορίου κατείχε η άμπελος και πιο συγκεκριμένα το κλήμα, οι κλάδοι άμπέλων. Όπως μάλιστα είναι σαφές, το εμπόρευμα αυτό δασμολογείται με το τεμάχιο και όχι με το συνολικό φορτίο· αυτό είναι απόδειξη της ιδιαίτερης φροντίδας που υπήρχε για έλεγχο και περιορισμό της εξαγωγής αυτής, ή όποια θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο ένα επικερδές εμπόριο κρασιού ή λαδιού.

Μπορεί, έπομένως, να διατυπωθεί το συμπέρασμα ότι το δημοφιλές κρασί της Κιλικίας προκάλεσε σε άλλες έπαρχιες της αυτοκρατορίας την επιθυμία να δημιουργήσουν ντόπιες ποικιλίες άμπέλων με έμβολιασμό. Μάλιστα, μεταξύ αυτών των περιοχών είναι σίγουρο ότι συγκαταλέγεται η Αίγυπτος, ή όποια αποδεικνύεται βάσει μελέτης παπύρων ότι είχε φτάσει σε πολύ προχωρημένο σημείο ως προς τις τεχνικές έμβολιασμού· μεταξύ των παπύρων αυτών αναφέρεται σε μία περίπτωση σαφώς ή εισαγωγή άμπέλων της Κιλικίας⁵⁶.

νίκη πιο βορειοδυτικά. Έπομένως είναι φυσιολογικό οι σφραγίδες κομμερκιαρίων να αξιηθούν στις μικρασιατικές περιοχές: N. Oikonomides, «Silk trade and production in Byzantium from the sixth to the ninth century: The seals of kommerkiarioi», *Dumbarton Oaks Papers* 40 (1986), σσ. 42-43, 181, σημ. 83.

53. Ο κασσίτερος εισαγόταν από τη Δύση και συγκεκριμένα από τη Μ. Βρετανία: *Bios Ιωάννου του Έλεήμονος, πατριάρχου Αλεξανδρείας*, έκδ. A. J. Festugière, *Vie de Syméon le Fou et Vie de Jean de Chypre*, Παρίσι 1974, σσ. 353-354, 552.

54. Ο μόλιβδος υπήρχε στην Κιλικία (Κώρυκος, Σεβάστεια, Ζεφύριον): Dagron - Feissel 1987, σσ. 180-181.

55. Στο ίδιο, σ. 179, σημ. 74.

56. Στο ίδιο.

Ἀπὸ ὅσα μέχρι στιγμῆς ἀναφέραμε, προκύπτουν καὶ τὰ ἑξῆς ἐρωτήματα:

- Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Αἴγυπτος εἰσήγε κλῆμα ἀμπέλου τῆς Κιλικίας δὲν ὀδηγεῖ στὴν εὐλογία ὑπόθεσης ὅτι ἐκτιμοῦσε τὸ κρᾶσι τῆς περιοχῆς αὐτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας;

- Ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ ἦταν ἀποτέλεσμα σχετικῶν εἰσαγωγῶν;

- Ἡ αὐξημένη παρουσία ἀμφορέων τύπου LRA I στὴν Αἴγυπτο, ποὺ παλαιότερα εἶχε ὀδηγήσει στὴν ἐσφαλμένη ἀποψη ὅτι τοὺς παρήγε, δὲν ἔχει ἀμεση σχέση μὲ ὅλα αὐτά;

Ἡ σημαντικὴ αὐτὴ ἐπιγραφὴ εἶναι σαφῆς ἐνδειξὴ ἀνθηροῦ ἐμπορίου ποὺ λάμβανε χώρα στὴν περιοχὴ, κυρίως διὰ θαλάσσης, καὶ στήριζε τὴν οἰκονομικὴ καὶ ἀστικὴ ζωὴ τῆς Ἀναζάρβου, μιᾶς πόλης ποὺ σκιαγραφεῖται ἐδῶ ὡς σημαντικὸς ἐμπορικὸς κόμβος.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ πόλεις ὅπως ἡ Ταρσὸς καὶ ἡ Ἀναζάρβος, ἡ Κιλικία στήριζε τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ 5ου-7ου αἰῶνα καὶ σὲ ἄλλες μικρότερες ἀνθηρὲς πόλεις, ὅπως ἡ Κώρυκος. Ἡ Κώρυκος ἀνῆκε στὴν Κιλικία I. Ἦταν μιὰ παρὰ τὴν πόλιν μὲ σημαντικὸ λιμάνι, πάνω στοὺς ἐμπορικοὺς δρόμους τῆς Μεσογείου καὶ ἰδίως σὲ αὐτοὺς ποὺ ἐξασφάλιζαν ἐπικοινωνία μὲ τὴν Αἴγυπτο⁵⁷. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς παρούσας μελέτης γιὰ τὴν πόλιν αὐτὴ ὀφείλεται στὸ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀνασυσταθεῖ μιὰ ἀρκετὰ ζωντανὴ εἰκόνα τοῦ πρωτοβυζαντινοῦ λιμανιοῦ τῆς βάσει ἐπιτύμβιων ἐπιγραφῶν, ποὺ ἀποτελοῦν ἓνα θησαυρὸ ἐπαγγελμάτων, μοναδικὰ πλούσιο γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία⁵⁸. Σκοπὸς μιᾶς τέτοιας ἀπόπειρας εἶναι νὰ ἀναδειχθεῖ ἡ δυναμικὴ συμμετοχὴ τῆς Κιλικίας στὸ θαλάσσιο ἐμπόριο, καθὼς σὲ μιὰ σχετικὰ μικρὴ πόλιν τῆς ἦταν δυνατόν, ὅπως θὰ φανεῖ παρακάτω, νὰ ὑπάρχει ἓνα λιμάνι πλούσιο σὲ ἐπαγγέλματα ναυτιλίας καὶ ἐμπορίου. Τὸ γεγονός αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἓνας δείκτης τῆς προηγμένης ναυτιλίας τῆς παρὰ τὴν Κιλικίας⁵⁹, ποὺ ὑπηρετοῦσε τὴν ἀνάλογα πλούσια ἐμπορικὴ δραστηριότητα τὴν ὁποία εἶχε ἀναπτύξει διὰ θαλάσσης. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν περίπου 600 ἐπιγραφῶν τοῦ 5ου-7ου αἰῶνα μ.Χ. ἀναφέρονται σὲ ἐπαγγέλ-

57. E. Patlagean, *Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance, 4e-7e siècles*, Παρίσι 1977, σ. 158 κέ. Ἐπίσης ὁ σίδηρος καὶ ἡ ξυλεία τοῦ Ταύρου καθὼς καὶ ἡ βιοτεχνία τοῦ λιναριοῦ ἐνίσχυναν τὴν οἰκονομία τῆς. Ἄλλωστε ἤδη στὸν 4ο αἰῶνα ἀποτελοῦσε ἐπισκοπικὴ ἐδρα, ὅπως μαρτυρεῖ ἐπιγραφὴ τῆς πόλης ὅπου ἀναφέρεται: ὁ δοσιώτ(ατος) ἐπίσκοπος(ος) τ[ῆ]ς τῶν Κο[ρ]υκαίων: *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* (= MAMA), τόμ. I-X, Λονδίνο 1928-1993· τόμ. III, σ. 125.

58. MAMA III. Στὸ ἑξῆς ἀναφέρονται οἱ ἐπιγραφές μὲ τοὺς ἀριθμοὺς ποὺ ἔχουν λάβει στὸ ἔργο αὐτό.

59. Βλ. παραπάνω, σμ. 50.

ματα περίπου 400⁶⁰. Τὰ ἐπαγγέλματα πού ἔχουν σχέση με τὸ θαλάσσιο ἐμπόριο, καὶ ὡς ἐκ τούτου με τὸ ἐμπόριο τοῦ κόσμου τῆς Μεσογείου, ἀφοροῦν στὴν κατασκευὴ καὶ τὴν ἐπισκευὴ τῶν πλοίων, τὴν ἰδιοκτησίᾳ καὶ τὴν ἐπάνδρωσιν τῶν πλοίων αὐτῶν, τὴν ἐμπορίᾳ λαδιοῦ καὶ κρασιοῦ, τὴ φορτοεκφόρτωση καὶ τὴν ἀποθήκευση φορτίων· ἐπίσης συμπεριλαμβάνονται πολλοὶ κεραμεῖς καὶ κεραμικὰ ἐργαστήρια. Ἀναλυτικότερα, καταγράφονται ναυπηγοὶ ἀλλὰ καὶ ἄρμενογράφοι καὶ ἱστοποιοί, γεγονός πού ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν ὑπαρξῆς ναυπηγείου στὴν Κώρυκο γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴν ἐπισκευὴ ἐμπορικῶν πλοίων:

502: +Σωματοθίζη Ἰωάννου <καί> / (καί) Πανκρατίου ναυπιγῶν

582: +Σωματοθήκη Μαρίνου τραπεζιτέ/ου κ(αί) ἄ[ρμε]νογράφου
κ(αί) Εὐσεβίου υἱοῦ αὐτοῦ +

Ἐπίσης ἀναφέρονται ναῦτες ἀλλὰ καὶ ναύκληροι:

729: Θίχη / +Στεφάνου ναῦτου / κ(αί) [Νή]χη τῆς γυνικῶς αὐτοῦ

342: +Εὐλαλίου ναυκλήρου

Ἡ ἀνάθεση κατασκευῆς ἢ ἐπισκευῆς πλοίων στοὺς ναυπηγούς, ἢ ἐπάνδρωσιν τοὺς μετὰ πλήρωμα, ὅπως ὁ ναύτης Στέφανος, καὶ γενικῶς ἡ διαχείριση τῶν ἐμπορικῶν αὐτῶν πλοίων γινόταν ἀπὸ τοὺς ναυκλήρους⁶¹. Ἐπίσης ὡς ναύκληροι μποροῦν νὰ δηλώνονται μόνον οἱ πλοίαρχοι⁶². Ἡδὴ σημειώ-

60. Ἀπὸ αὐτὲς δύο ἀναφέρονται σὲ συντεχνίες, αὐτὴν τῶν λιμενιτῶν - λινοπωλῶν καὶ αὐτὴν τῶν τραπεζιτῶν: *MAMA* III, 212, ἀρ. 770 καὶ 771. Τὸ γεγονός ὑπαρξῆς συντεχνίας τραπεζιτῶν ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναφορὰ μεμονωμένων περιπτώσεων τραπεζιτῶν, ἀργυροπράτῶν, χρυσοχῶν κ.λπ. δείχνουν μιὰ πλούσια ἐμπορικὴ ζωὴ μετὰ χρηματικῆς συναλλαγῆς καὶ τάσεις ἀποθησαυρισμοῦ: *MAMA* III, ἀρ. 227, 228, 255, 268, 328, 336, 376, 386, 394, 411b, 423, 469, 500, 517, 676. Ὅλες οἱ ἄλλες ἐπιγραφές ἀναφέρονται σὲ ἕνα πλῆθος ἀσχολιῶν πού ἀσκοῦσαν οἱ Κωρικαῖοι, οἱ ὁποῖοι ζοῦσαν μέσα στὴν πόλιν ἀλλὰ καὶ σὲ μεγάλο ποσοστὸ στὰ περὶχωρὰ τῆς: ναύκληροι, ὑφασματέμποροι, οἰκοδόμοι καὶ γιατροὶ δείχνουν ὅχι μόνον τὴν ποικιλίᾳ τῶν ἐπαγγελμάτων ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπίπεδα τῆς διαστρωμάτωσης στὴν κοινωνία τῆς Κωρῖκου.

61. *ODB*, σ. 1141.

62. Σὲ κάθε περίπτωση πρόκειται γιὰ ἀνθρώπους με κάποια οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια πού διαδραμάτιζαν κεντρικὸ ρόλο στὸ ἐξαιρετικὰ ἐπικερδὲς θαλάσσιο ἐμπόριο. Ὡστόσο, τοῦ τελικοῦ κέρδους προηγεῖτο ἡ ἐπένδυση κεφαλαίων (H. Magoulias, «The Lives of the Saints as sources of data for the history of Byzantine commerce in the 6th and 7th centuries», *Κληρονομία* 3 (1971), σσ. 316-330) καὶ ἡ ἐπιτυχὴς ἀντιμετώπιση τῶν πολλῶν κινδύνων τῆς θάλασσας πού εὐκόλα προκαλοῦσαν ναυάγια (π.χ. βλ. *Βίος Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος*, σσ. 353-4, 376-8, 380-1).

θηκε ότι, όπως παλαιότερα, έτσι και στην πρωτοβυζαντινή περίοδο οι ναύκληροι συχνά αναλάμβαναν για λογαριασμό του κράτους τη μεταφορά των απαραίτητων αγαθών που ικανοποιούσαν βασικές ανάγκες της πρωτεύουσας, του στρατού κ.λπ. και τύχαιναν απαλλαγών ή έκπτώσεων επί φόρων ή διοδίων. Επίσης δεν ήταν ασυνήθιστο ο ναύκληρος να είναι και έμπορος, κάτι που φυσικά αύξανε ραγδαία τα τελικά κέρδη του⁶³:

680: +Σωμα[ι]τοθή/κι διαφέρου/σα Σαμουήλ/ου ναυκλή/ρου και οίνε/μπόρου+

Οί έμποροι εμφανίζονται σε 19 επιγραφές της Κωρύκου με τους όρους έλαιοπώλης, οίνεμπορος και οίνηγός· βέβαια για τους οίνηγους διευκρινίζεται ότι είναι ένας όρος που, ενώ συνδέεται άμεσα με το εμπόριο του κρασιού, αναφέρεται και στη μεταφορά του και επομένως μπορεί ένιοτε να συνδέεται με τον ναύκληρο. Ενδεικτικά αναφέρονται:

468: +Σωματ[ο]θ[ή]κη Ἰωάννου Ἀν/τιόχου ἐλε[ο]π[ό]λου

652: + Σωματωθή/κη διαφέρουσα Παύλ/ου κε Εὐτυχίου ἀδελ/φών
ὑνενπώρων +

Υπάρχουν επιγραφές που αναφέρονται σε λιμενεργάτες, φορτοεκφορτωτές αλλά και αποθηκαρίους⁶⁴, όπως επίσης και στο επάγγελμα των κοραιοδορμών, που διήνυαν την απόσταση Κορασίου-Κωρύκου⁶⁵, για τους οποίους θεωρούμε ως πιθανή την έμμεση τουλάχιστον σχέση τους με το εμπόριο και το λιμάνι της Κωρύκου.

Με τις παραπάνω επιγραφές έγινε μία προσπάθεια να φανεί ότι στα πλαίσια της Μικρής Ἀσίας και πιο συγκεκριμένα της Κιλικίας, εκτός των

63. Συνήθως όμως οι ναύκληροι αναλάμβαναν τη μεταφορά των εμπορικών φορτίων για λογαριασμό τρίτων· δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς το πλήθος των προβλημάτων που προέκυπταν στις σχέσεις μεταξύ των ναυκλήρων και των εμπόρων· μη έγκαιρη μεταφορά των εμπορευμάτων, απώλειά τους π.χ. λόγω ναυαγίου, ληστείες από το πλήρωμα κ.λπ. Στόν λεγόμενο *Νόμον Ροδίων Ναυτικόν*, συλλογή διατάξεων που αφορούν σε νομικά ζητήματα της ναυσιπλοΐας, η οποία χρονολογείται στον 7ο ή 8ο αιώνα (ODB, τόμ. 3, σ. 1792. H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, έκδ. MIET, Ἀθήνα 1994, τόμ. Γ', σσ. 319-320), σχηματίζεται μία εικόνα για τις υποχρεώσεις και τις εν γένει σχέσεις των ναυκλήρων με τους εμπόρους, των οποίων τα προϊόντα μετέφεραν με τα πλοία τους (*Νόμος Ροδίων Ναυτικός*, *The Rhodian Sea Law*, έκδ. W. Ashburner, Ὁξφόρδη 1909· 17: Γ', 25: ΚΒ' κέ.).

64. MAMA III: π.χ. σσ. 480, 715, 750.

65. Βλ. και Κ. Π. Μέντζου, *Συμβολαί εις την μελέτην του οικονομικού και κοινωνικού βίου της πρωίμου βυζαντινής περιόδου* (Ἡ προσφορά των ἐκ Μικρῆς Ἀσίας και Συρίας ἐπιγραφῶν καὶ ἀγιολογικῶν κειμένων), Ἀθήνα 1975, σ. 156, σημ. 1.

Συνοψίζοντας όσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω, παρατηρεῖ κανεῖς ὅτι τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα γιὰ τὴν παραγωγή LRA 1 στὴν Κιλικία καὶ τὴ μεταφορά κρασιῶν μὲ ἀμφορεῖς αὐτοῦ τοῦ τύπου συμφωνοῦν μὲ τὶς ἱστορικές πληροφορίες ποὺ προσφέρουν οἱ ἐπιγραφές τῆς Ἀβύδου καὶ τῆς Ἀναζάρβου, ὅπως καὶ ἡ *Expositio totius mundi et gentium*, ὅπου διαπιστώνεται ὅτι ἡ Κιλικία ὄντως παρήγε κρασί, τὸ ὁποῖο ἐξῆγε σὲ ἄλλες ἐπαρχίες, ἐνῶ τὸ προμήθευε καὶ στὴν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας στὸ πλαίσιο τοῦ ἀνθρωπίνου φόρου. Ἔτσι, ξεκινώντας ἀπὸ λιμάνια, ὅπως ἴσως αὐτὸ τῆς Κωρύκου, τὸ κρασί ἀπὸ τὴν Κιλικία εἴτε «εὐφραине ἄλλες ἐπαρχίες» ἀποφέροντας σημαντικά κέρδη, εἴτε ὡς ἀνθρωπινὸ εἶδος διέσχιζε τὰ Μικρασιατικά παράλια καὶ τὰ γειτονικά νησιά τοῦ Αἰγαίου⁶⁸, περνοῦσε ἀπὸ τὸν ἑλεγχὸ τῆς Ἀβύδου καὶ κατέληγε στὴν Κωνσταντινούπολη.

Σημειώνεται ὅτι ὁ ὑστερορωμαϊκὸς/πρωτοβυζαντινὸς ἀμφορέας 2 (= Late Roman Amphora 2) καὶ ὁ διάδοχός του ὑστερορωμαϊκὸς ἀμφορέας 13 (= Late Roman Amphora 13)⁶⁹ (εἰκ. 4-5), σφαιρικοὶ ἀμφορεῖς μὲ κτενωτὴ διακόσμηση, μὲ κέντρα παραγωγῆς τοὺς ἰδίως σὲ νησιά τοῦ Αἰγαίου, σκιαγραφοῦν μὴ ὅμοια οἰκονομικὴ ζώνη στὸν θαλάσσιο χῶρο μεταξὺ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου καὶ Μικρασιατικῶν παραλίων, ποὺ ἴσως συνδέεται μὲ ἀναδιανομὴ ἀγαθῶν πρὸς χάρη τοῦ στρατοῦ αὐτῇ τῇ φορᾷ, παράλληλα πάντα μὲ τὴν ἐμπορικὴ ἐξαγωγή τους – σὲ μικρότερη ὁμως συχνότητα ἀπὸ τοὺς ἀμφορεῖς τύπου LRA 1 – σὲ ὅλη

οἱ λαγυνάριος, λεκανιουργός (:), λυχνοποιοὶ καὶ ὀστρακάριος τῶν ἐπιγραφῶν 236, 367β, 437, 718.

68. Εἶναι ἐνδεικτικὴ ἡ ἀποψη τῶν ἐρευνητῶν τῶν LRA 1 ποὺ βρέθηκαν στὴ Θάσο, τοὺς ὁποίους χρονολογοῦν στὸν 6ο αἰῶνα καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν Κιλικία, ὅτι ἡ ἔντονη παρουσία τους δηλώνει τὸ εὖρος τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τοῦ νησιοῦ μὲ τὶς ἀκτὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας: Abadie-Reynal - Sodini 1992, σσ. 53-56, 88-89, εἰκ. 23-24. Βέβαια, ἡ ἔντονη παρουσία LRA 1 στὰ γειτονικά νησιά τοῦ Αἰγαίου μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ ντόπιας παραγωγῆς τῶν ἀμφορέων αὐτῶν, ποῦ, ὁστόσο, πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται, κατ' ἀρχάς, ὡς μίμηση τῶν μικρασιατικῶν LRA 1 καὶ ἀποτέλεσμα τῶν στενῶν ἐμπορικῶν καὶ πολιτισμικῶν σχέσεων τῶν γειτονικῶν ἀκτῶν, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ νησιῶν τοῦ Αἰγαίου. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἀρμόζει νὰ ἐνταχθεῖ καὶ ἡ πιθανότατα ντόπια παραγωγή LRA 1 ποὺ ἀνευρέθηκαν στὴν πανεπιστημιακὴ ἀνασκαφὴ τοῦ ὑστερορωμαϊκοῦ/πρωτοβυζαντινοῦ οἰκισμοῦ στὴ θέση Καρδάμαινα (ἀρχαία Ἀλασάρνα) τῆς νήσου Κῶ, οἱ ὁποῖοι παραχωρήθηκαν στὴ γράφουσα πρὸς ἐκπόνηση διδακτορικῆς διατριβῆς ἀπὸ τὶς διευθύντριες τῆς ἀνασκαφῆς, καθηγήτριες Γ. Κοκκοροῦ-Ἀλευρᾷ, Σ. Καλοπίση-Βέρτη καὶ Μ. Παναγιωτίδῃ («Ἀνασκαφὴ στὴν Καρδάμαινα (Ἀρχαία Ἀλασάρνα) τῆς Κῶ», *Κωκὰ Ε'* (1995), σσ. 179-182).

69. Riley 1979, σσ. 217-9, 231-232.

τῇ Μεσόγειο⁷⁰. Πράγματι, ἡ παραγωγή τους στὴ Χίο, τὴ Σάμο ἀλλὰ καὶ τὴν Κῶ⁷¹ καὶ ἡ ἔντονη παρουσία τους στὶς δυτικὲς ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας (π.χ. Τόμυς⁷²) καὶ σὲ ὀχυρωμένους ἐγκαταστάσεις/φρούρια στὴν πρώην ἐπαρχία τῆς Μ. Σκυθίας (Σαυιδάβα, Σουκιδάβα, Ἰατροῦς, Δινογέτια, Ὑλτινα κ.ά.), ὅπου ὁ LRA 2 ἔχει χαρακτηριστεῖ τὸ πιὸ συχνό σχῆμα τῆς Δοβρουτσᾶς⁷³, θεμελιώνει τὴν ἄποψη ποὺ ἔχει διατυπωθεῖ, ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ διαδρομὴ, ἡ ὁποία ἴσως συνδέεται μὲ τὴν τροφοδότηση αὐτῶν τῶν στρατιωτικῶν «βάσεων»⁷⁴. Τὸ γεγονός μάλιστα ὅτι ἡ ἀναδιοργάνωση καὶ ἡ ὀχύρωση τῶν περιοχῶν αὐτῶν συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴν αὔξησιν σὲ εἰσαγωγὲς ἀμφορέων⁷⁵

70. Βλ. στοῦ ἴδιου, γιὰ χάρτη διάδοσης στὴ Μεσόγειο. Εἶναι ἄλλωστε ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός ὅτι ἀπαντοῦν συνήθως μαζὶ μὲ τοὺς ἀμφορεῖς τύπου LRA 1: Fulford - Peacock 1984, σ. 119.

71. Boardman 1989, σ. 106, εἰκ. 36.236, pl. 24-25.236-240. Arthur, *BCH Suppl.* 18, (1989), σ. 82, σημ. 2 (Χίος). W. Hautumm, *Studien zu Amphoren der spät-römischen und frühbyzantinischen Zeit*, Fulda 1981, σσ. 26-47 (Σάμος). Ντόπια παραγωγή σφαιρικῶν ἀμφορέων τύπου LRA 13 διαπιστώνεται στὴν πανεπιστημιακὴ ἀνασκαφὴ στὴ θέση Καρδάμεινα τῆς Κῶ (βλ. ἀνωτέρω σημ. 68). Ἐπίσης βλ. Σ. Ντιντιούνη, «Οἰκότεδο Κ. Ρούσου (Κ.Μ. 561 οἰκοδομῶν Καρδάμεινας)», *Ἀρχαιολογικόν Δελτίον* 50 (1995), Χρονικά, σσ. 829-830, γιὰ κλίβανο παραγωγῆς τους στὴν ἴδια θέση.

72. A. Rădulescu, «Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis», *Pontica VI* (1973), σσ. 193-207. C. Scorpan, «Origini și linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV-VII) din spațiul Mediteranean și Pontic», *Pontica IX* (1976), σ. 178.

73. Χαρακτηρισμὸς τοῦ Scorpan: Scorpan 1977, σσ. 274-275 μὲ χάρτη διάδοσης. Ἐπίσης ἐνδεικτικὰ: D. Tudor, «Sucidava III. Quatrième (1942), cinquième (1943) et sixième (1945) campagnes de fouilles et de recherches archéologiques dans la forteresse de Celei, Département de Romanati», *Dacia XI-XII* (1945-1947), σ. 174, εἰκ. 25.2 (Σουκιδάβα). G. Bockisch - B. Böttger, «Spätromische und frühbyzantinische Keramik», στοῦ *Das Limeskastell Iatrus in Moesia inferior*, *Klio* 47 (1966), σσ. 210-211, 252, εἰκ. 8, 10 (Ἰατροῦς). I. Barnea, «L'incendie de la cité de Dinogetia au VIe siècle», *Dacia X* (νέα σειρὰ, 1966), σσ. 244-245, 254, εἰκ. 5.7, 8.7, 12.7, 13.1 (Δινογέτια). M. Irimia, «Cuptoarele Romano-Bizantine de Ars Ceramică de la Olțina (Jud. Constanța)», *Pontica I* (1968), σσ. 386-387, 408, εἰκ. 13.7.9, εἰκ. 19.9 (Ὑλτινα).

74. Steckner, *BCH Suppl.* 18 (1989), σ. 58 κέ., ἰδίως σ. 65. Βέβαια εἶναι γνωστὸ ὅτι ντόπια παραγωγή ἔχει διαπιστωθεῖ καὶ ἄλλοῦ, ὅπως στὴν Ἀργολίδα (κοντὰ στὴν Ἑρμιόνη καὶ τὸ Πόρτο Χέλι: M. L. Zimmerman Munn, «A Late Roman Kily Site in the Hermionid, Greece», *AJA* 89 (1985), σσ. 342-343), γεγονός ποὺ ὅμως δὲν θεωροῦμε ὅτι μπορεῖ νὰ ἀναιρέσει τὴ γενικὴ θεωρία.

75. C. Scorpan, *Topographical and Stratigraphical Research on the Late Roman Fortifications on the Lower Danube*, BAR International Series 88, 1980, σσ. 1-4, 99 κέ.: πρόκειται γιὰ μιὰ τοπογραφικὴ καὶ στρωματογραφικὴ ἔρευνα ποὺ ἀφορᾷ στὶς

και σε μικρασιατικής προέλευσης «έμπορικες» σφραγίδες⁷⁶, δὲν φαίνεται τυχαίο και καθιστᾷ νόμιμη τὴν προέκταση τῆς οἰκονομικῆς ζώνης Μικρᾶς Ἀσίας-Αἰγαίου, στὶς δυτικὲς ἄκτεις τῆς Μαύρης Θάλασσας και στὸν κάτω Δούναβη.

Στὴν ἴδια ζώνη ἀνάγει τὴν καταγωγή του και ὁ ὑστερορωμαϊκός/πρωτο-βυζαντινός ἀμφορέας 10 (= Late Roman Amphora 10) (εἰκ. 6). Ὁ LRA 10⁷⁷, ποὺ ἐμφανίζεται και αὐτός σε ὅλη τὴ Μεσόγειο ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν κυρίως 6ο αἰῶνα, με χαρακτηριστικό τὸ ραδιὸ και ἀπιοειδὲς σχῆμα του, τὴ μικρὴ χωρητικότητα και τὸν καστανέρυθρο με μίκα πηλὸ του, θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές, βάσει κυρίως τῆς σύστασής του, ὅτι ἔχει μικρασιατικὴ καταγωγή⁷⁸. Ὁ Hayes ἀναφέρει μάλιστα ὡς πιθανὸ τόπο προέλευσης τὴν εὐρύτερη περιοχή ποὺ καλύπτουν ὁ Ἑρμιος και ὁ Μαϊάνδρος, ἐνῶ θεωρεῖ ἐπιπλέον ὅτι οἱ LRA 10 πιθανῶς νὰ ταυτίζονται με τὰ δοχεῖα

ὑστερορωμαϊκὲς ὀχυρώσεις και τὸ ἀμυντικό σύστημα τῆς αὐτοκρατορίας στὸν κάτω Δούναβη με στρωματογραφικά δεδομένα και ἀπὸ πόλεις τῆς δυτικῆς ἁκτῆς τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ὅπως φαίνεται, ἡ πολιτικὴ δημιουργία και ἐνίσχυσης ἑνὸς στρατιωτικοῦ μηχανισμοῦ στὰ αὐτοκρατορικά ἱimes, ὅπου σημαντικὴ θέση κατεῖχαν τὰ φρούρια, οἱ στρατιωτικὲς ὀχυρώσεις και οἱ ὀχυρωμένες πόλεις, κορυφώνεται στὰ χρόνια τοῦ Ἀναστασίου και τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὡστόσο, ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀστικοποίηση ποὺ προέκυπτε σε αὐτὰ τὰ συνοριακά φρούρια (εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ πληθυσματικὴ αὔξηση στὸν 6ο αἰῶνα συμπίπτει με τὴν κορύφωση συχνότητος εἰσαγωγῆς ἀμφορέων στὴν εὐρύτερη περιοχή: Scorpian 1977, σσ. 293, 297), ὁδηγεῖ στὴν ἄποψη ὅτι γύρω ἀπὸ κάθε στρατιωτικὴ ἐγκατάσταση ἡ ὀχυρωμένη θέση ἦταν φρουρική ἢ ἀνάπτυξη και ἐμπορικὴ δραστηριότητων. Ἐπομένως, ἕνα μέρος τῆς εἰκόνας διακίνησης τῶν LRA 2 ἀκόμα και σε αὐτὰ τὰ στρατηγικῆς σημασίας φρούρια τῆς Μ. Σκυθίας, πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται και ὡς ἀποτέλεσμα καθαρὰ ἐμπορικῶν συναλλαγῶν ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Πράγματι, π.χ. ἡ Ἰστρία, ἡ Διονγέτια και βέβαια ἡ Τόμις, ὅπου ἔχουν βρεθεῖ LRA 2, εἶναι σημαντικὰ οἰκονομικά κέντρα ἤδη ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα (Σ. Πατούρα, «Βιοτεχνικὴ παραγωγή και συναλλαγές στὶς ἑλληνικὲς ἀποικίες τῆς Δυτικῆς Ἀκτῆς τοῦ Εὐξείνου Πόντου (4ος - 6ος αἰ.)», *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου: Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο. Τομὲς και συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ και ρωμαϊκὴ παράδοση*, 15-17 Σεπτεμβρίου 1988, Κέντρο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν/ΕΙΕ, Ἀθήνα 1989, σ. 280 κέ.). Ἀλλωστε, μετὰ τὶς πρώτες εἰσαγωγές, πιθανῶς ἀκολούθησαν και μιμήσεις τοῦ LRA 2 ποὺ θὰ κάλυπταν ἀνάγκες τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ ἄλλὰ και τοῦ στρατοῦ.

76. Πατούρα 1989, σ. 287, σημ. 26. I. Barnea, «Ἡ περιοχή τοῦ Κάτω Δούναβη ὑπὸ τὸ φῶς τῶν βυζαντινῶν σιγυλλίων», *Βυζαντινακά* 8 (1988), σσ. 79-82.

77. Riley 1979, σσ. 229-230.

78. D. F. Williams 1979, σ. 181. Peacock - Williams 1986, σ. 190. Fulford - Peacock 1984, σ. 121.

μεταφορᾶς τοῦ κρασιοῦ τοῦ λεγομένου «καροῖνου Μεονίου», τῆς Λυδίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ποῦ ἀναφέρεται στοῦ Ἑδικτον *περὶ τιμῶν* τοῦ Διοκλητιανοῦ⁷⁹. Μάλιστα σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι συμφωνοῦν οἱ μικρὲς διαστάσεις καὶ οἱ σχετικὰ λιγότερες σὲ ποσότητα ἐξαγωγῆς τοῦ LRA 10⁸⁰, ποῦ παραπέμπουν σὲ ἓνα ἀκριβὸς προϊόν, μὲ τὴν ὑψηλὴ τιμὴ ποῦ καθορίζεται στοῦ Ἑδικτον γι' αὐτὸ τὸ μικρασιατικὸ κρασί⁸¹.

79. Hayes 1992, σ. 63, σημ. 6. *Diokletians Preisedikt*, ἔκδ. S. Lauffer, 2.13, Βερολίνο 1971, σσ. 102-103, 218. Ἐπιπλέον ἐπισημαίνεται μιὰ πρωτοβυζαντινὴ πηγὴ ἡ ὁποία δείχνει τὴ φήμῃ τῶν Σάρδεων νὰ εἶναι ἔντονα συννφασμένη μὲ τὸ κρασί ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια. Ἡ ἰδία ἡ πόλις τῶν Σάρδεων μέσῳ τῆς γραφῆς τοῦ ὑπάτου Μακεδόνιου, γύρω στὰ 550 μ.Χ., μιλά γιὰ τὸν ἑαυτοῦ τῆς ὥς ἑξῆς (C. Foss, *Byzantine and Turkish Sardis*, Καίμπριτζ Μασ.- Λονδίνο 1976, σ. 10, 109 ἀπὸ *Anthologia Graeca*, ἔκδ. H. Stadtmueller, Λυψία 1894, IX. 645):

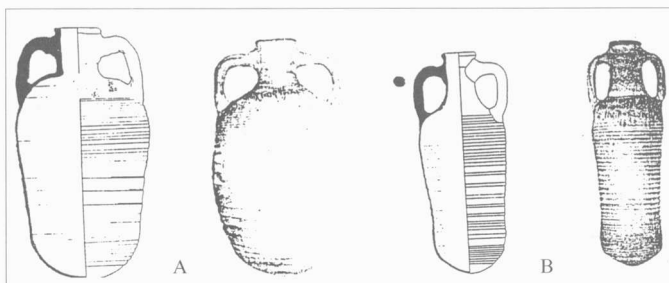
Τιμῶν ὑπ' ἀνθεμόντι ῥοὴν πάρα Μαίονος Ἑρμου
Σάρδεις ἡ Λυδῶν ἑξοχὸς εἰμι πόλις.
μάρτυς ἐγὼ πρώτη γενόμην Διός, οὐ γὰρ ἐλέγχειν
λάθριον νῖα Ῥέης ἤθελον ἡμετέρης.
αὐτὴ καὶ Βρωμίῳ γενόμην τροφός· ἐν δὲ κεραυνῷ
ἔδρακον εὐρυτέρῳ φωτὶ φαεινόμενον·
πρώταις δ' ἡμετέρησιν ἐν ὀργάσιν οἶνὰς ὀπώρῃ
οὐθατος ἐκ βοτρυῶν ξανθὸν ἄμελξε γάνος.
πάντα με κοσμήσαντο, πολλὸς δὲ με πολλάκις αἰὼν
ἄστειν ὀλβίοις εὖρε μεγαρομένην.

Σὲ αὐτὸ τὸ ἐπίγραμμα τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰῶνα οἱ Σάρδεις εἶναι ἡ ἑξοχος λυδικὴ πόλις ὅπου ἀνετράφη ὁ Βρώμιος (=Βάκχος, Διόνυσος) καὶ στοὺς κάμπους τῆς ὁποίας γιὰ πρώτη φορὰ ὁ τρύγος ἀπέφερε τὴν ἐκχύμωσι τῆς χρυσῆς λαμπρότητας κρασιοῦ ἀπὸ τοὺς καρποὺς τῆς ἀμπέλου. Πρόκειται προφανῶς γιὰ μιὰ προσπάθεια νὰ ἐπαινεθεῖ μέσῳ τοῦ λαμπροῦ παρελθόντος τῆς καὶ ἡ σύγχρονη οἰνοπαραγωγὴ τῆς περιοχῆς. Ἐπίσης γιὰ ντόπια, ὅπως φαίνεται, παραγωγὴ αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀμφορέων μὲ μιὰ ὁμοῦ λαβὴ (πρώιμοι) στὶς Σάρδεις, βλ. J. S. Crawford, *The Byzantine Shops at Sardis*, Καίμπριτζ Μασ. 1990, σ. 13 κέ.

80. Στὶς πιὸ ἱκανοποιητικὲς σχετικὰ ποσότητες ἐμφανίζεται ὡς τὸν 6ο αἰῶνα, π.χ. στὸν Ἰστρο-Ποντικὸ χῶρο (Scorpan 1977, σσ. 272-273, εἰκ. 8), τὴν Κωνσταντινούπολιν (Hayes 1992, σ. 63), τὸ Ἄργος (Abadie-Reynal, *BCH Suppl.* 18 (1989), σσ. 48-49, 50) ἀλλὰ καὶ τὴν Καρχηδόνα καὶ τὴ Μασσαλία (Neuru 1980, σ. 205. Riley 1981, σ. 118, εἰκ. 12. Fulford - Peacock 1984, σ. 121), χωρὶς οἱ ἐξαγωγῆς αὐτῆς νὰ φτᾶσουν ποτὲ τὰ ποσοστὰ π.χ. τοῦ LRA 1. Πάντως στὴ συνέχεια οἱ ἐξαγωγῆς μειώνονται ραγδαῖα, ἰδίως δὲ στὴ δυτικὴ Μεσόγειο ὁ LRA 10 φαίνεται νὰ ἐκλείπει.

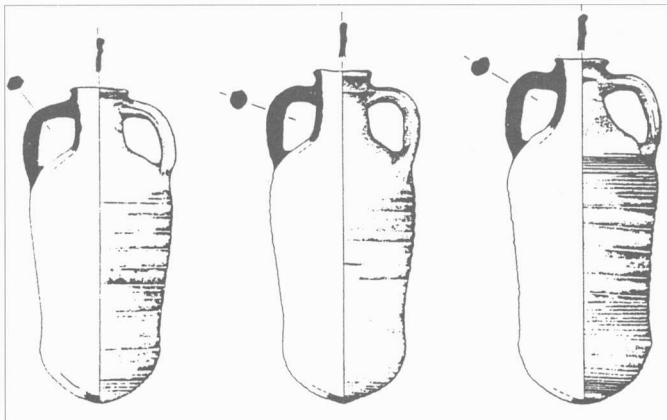
81. Γιὰ ὑπόθεσι κρασιοῦ ὡς περιεχομένου παραδειγμάτων LRA 10 ἀπὸ τὴ Μασσαλία, βλ. καὶ Bonifay - Piéri 1995, σ. 112.

Συμπερασματικά, θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι, μέσα στὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς παρὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν γειτονικῶν τῆς νησιῶν, διαφαίνεται ἓνας ἐνιαῖος, κατὰ τὴ γνώμη μας, πολιτικοοικονομικὸς χῶρος, αὐτὸς τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου. Γιὰ τὸν μικρασιατικὸ LRA 1 καὶ τοὺς LRA 2 καὶ LRA 13 τοῦ Αἰγαίου φάνηκε ὅτι τμῆμα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διακίνησής τους στὸ χῶρο αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὅτι ἀποσκοποῦσε στὴ μεταφορὰ ὄχι μόνο ἐμπορικῶν ἀλλὰ καὶ ἀννωνικῶν ἀγαθῶν, ἐνῶ γιὰ τὸν ἐπίσης μικρασιατικὸ LRA 10, ὅτι ἡ φύση τῆς ἱστορίας του ἦταν καθαρὰ ἐμπορικὴ. Εἰδικότερα ὁμως ἡ παρῶσα μελέτη ἐπικεντρώθηκε στοὺς LRA 1 τῆς Κιλικίας καὶ σὲ ἱστορικὲς πηγὲς ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἐπαρχία αὐτή, ἐπιχειρώντας τὴν ἀνάδειξη τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τῶν Μικρασιατικῶν παραλίων στὸ ἐμπόριο τῆς Μεσογείου καὶ στὴν ἀννωνικὴ τροφοδότηση τῆς πρωτεύουσας.

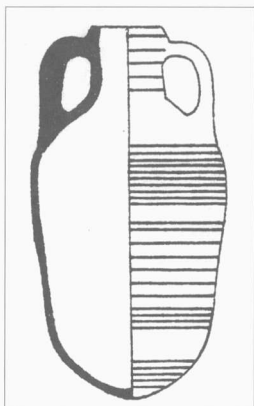
Είχ. 1. Σχέδια και φωτογραφία παραλλαγών του ύστερορωμαϊκού/ πρωτοβυζαντινού ἀμφορέα 1 (LRA 1).

(D. P. S. Peacock - D. F. Williams 1986, σ. 185, εἰχ. 104.)

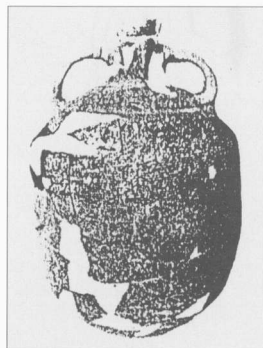
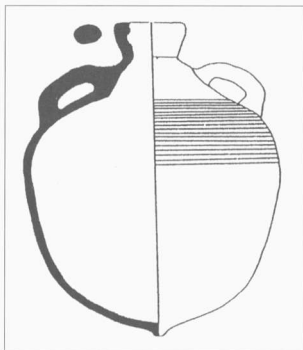
Είχ. 2. Σχέδια ύστερορωμαϊκών/πρωτοβυζαντινῶν ἀμφορέων 1 (LRA 1)
ἀπὸ τὸ νανάγιο τοῦ Yassi Ada (7ος αἰὼνας μ.Χ.).

(T. O. Alpozen - A. H. Ozdas - B. Berkaya, *Commercial Amphorae of the Bodrum Museum of Underwater Archaeology. Maritime Trade of the Mediterranean in Ancient Times*, Bodrum 1995, σ. 25, εἰχ. 10.)

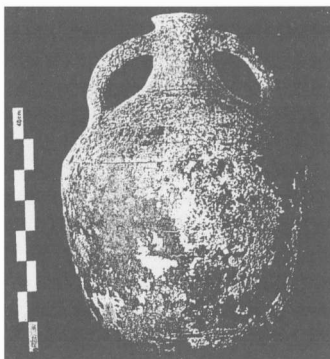
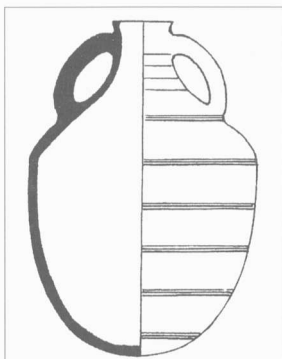
Εἰκ. 3. Σχέδιο καὶ φωτογραφία ὑστερορωμαϊκοῦ/πρωτοβυζαντινοῦ
ἀμφορέα 1 (LRA 1).

(T. O. Alpozen - A. H. Ozdas - B. Berkaya 1995, σ. 113.)

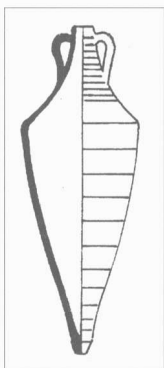
Εἰκ. 4. Σχέδιο καὶ φωτογραφία ὑστερορωμαϊκῶν/πρωτοβυζαντινῶν
ἀμφορέων 2 καὶ 13 (LRA 2, LRA 13).

(D. P. S. Peacock - D. F. Williams 1986, σ. 182 , εἰκ. 101.)

Εικ. 5. Σχέδιο καὶ φωτογραφία ὑστερορωμαϊκῶν/πρωτοβυζαντινῶν ἀμφορέων 2 καὶ 13 (LRA 2, LRA 13).

(T. O. Alpozen - A. H. Ozdas - B. Berkaya 1995, σ. 115.)

κλίμακα
1/10

Εικ. 6. Σχέδιο καὶ φωτογραφία ὑστερορωμαϊκῶν/πρωτοβυζαντινοῦ ἀμφορέα 10 (LRA 10).

(T. O. Alpozen - A. H. Ozdas - B. Berkaya 1995, σ. 68.)